

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών

Τμήμα Διεθνών & Ευρωπαϊκών Σπουδών

Σχολή Οικονομικών, Επιχειρηματικών και Διεθνών Σπουδών

Πανεπιστήμιο Πειραιά

**«Οι πολιτικές της Βουλγαρίας για τη μουσουλμανική μειονότητα
της και οι σχέσεις της με την Τουρκία»**

Φοιτήτρια: Κάρμεν Αντζελα Μπονάνου

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: κα Μαρία Μενδρινού

Μέλη συμβουλευτικής επιτροπής: κος Π. Λιάκουρας, κος Ν. Ραπτόπουλος

Το έργο που εκπονήθηκε και παρουσιάζεται στην υποβαλλόμενη διπλωματική εργασία είναι αποκλειστικά ατομικό δικό μου. Όποιες πληροφορίες και υλικό που περιέχονται έχουν αντληθεί από άλλες πηγές, έχουν καταλλήλως αναφερθεί στην παρούσα διπλωματική εργασία. Επιπλέον τελώ εν γνώσει ότι σε περίπτωση διαπίστωσης ότι δεν συντρέχουν όσα βεβαιώνονται από μέρους μου, μου αφαιρείται ανά πάσα στιγμή αμέσως ο τίτλος.

Κάρμεν Άντζελα Μπονάνου

ΠΡΟΛΟΓΟΣ – ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η παρούσα διπλωματική εργασία, η οποία εκπονήθηκε στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού προγράμματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πειραιώς, δεν θα μπορούσε να έχει ολοκληρωθεί χωρίς την πολύτιμη και ουσιαστική βοήθεια της επιβλέπουσας καθηγήτριάς μου, κυρίας Μαρίας Μενδρινού, την οποία ευχαριστώ εκ βάθους καρδιάς για την επιστημονική καθοδήγηση, τις εύστοχες παρατηρήσεις και τις πολύτιμες συμβουλές της καθ' όλη τη διάρκεια της συγγραφής της.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω ολόψυχα όλους τους καθηγητές και τις καθηγήτριες του μεταπτυχιακού προγράμματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πειραιώς για τις γνώσεις που μου προσέφεραν κατά τη παρακολούθηση των μαθημάτων τους.

Τέλος, ευχαριστώ την οικογένειά μου αφού η συγγραφή της παρούσας διπλωματικής εργασίας δεν θα ήταν δυνατή χωρίς την υποστήριξη και την ενθάρρυνση που μου παρείχαν.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος – ευχαριστίες	2
Πίνακας περιεχομένων	3
Περίληψη στα Ελληνικά	5
Περίληψη στα Αγγλικά	6
ΕΙΣΑΓΩΓΗ-ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	7
1. Η ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΟΥ ΟΡΟΥ «ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ» ΚΑΙ ΟΙ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΩΝ	9
1.1. Η ερμηνεία του όρου «μειονότητα»	9
1.2. Διεθνείς οργανισμοί	10
1.3. Ευρωπαϊκά όργανα	12
2. Η ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΜΟΥΣΟΥΛΑΜΑΝΙΚΗΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ: ΓΛΩΣΣΑ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ	13
3. ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΜΟΥΣΟΥΛΑΜΑΝΙΚΗΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ	16
3.1. Η Βουλγαρική Αυτοκρατορία (927 – 1878)	17
3.2. Το Τρίτο Βασίλειο της Βουλγαρίας (1918– 1946)	17
3.3. Η κομμουνιστική περίοδος (1946-1989)	18
4. Ο ΕΞΕΥΡΩΠΑΪΣΜΟΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ: ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΜΟΥΣΟΥΛΑΜΑΝΙΚΗ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΠΟΥ ΥΙΟΘΕΤΗΣΕ ΚΑΙ ΣΥΝΕΧΙΖΕΙ ΝΑ ΥΛΟΠΟΙΕΙ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ	19
4.1. Πολιτικές διαχείρισης μειονοτικών ομάδων	20
4.2. Μοντέλα κατηγοριοποίησης των πολιτικών ένταξης μειονοτικών πολιτισμών	21
5. ΟΙ ΑΛΛΑΓΕΣ ΠΟΥ ΕΠΕΦΕΡΕ ΣΤΗ ΜΕΙΟΝΟΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ Η ΠΡΟΣΧΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ	22
5.1. Η εναρμόνιση της Βουλγαρίας με τα κριτήρια ένταξης της ΕΕ	24
5.2. Οι θετικές εξελίξεις που επέφερε η προσχώρηση της Βουλγαρίας στην ΕΕ	26
5.3. Οι εσωτερικές αρνητικές αντιδράσεις και οι ευρωπαϊκές ανησυχίες που προκάλεσε η νέα μειονοτική πολιτική	28
6. ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕΤΑΞΥ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΙΑΣ	37

6.1. Ψυχροπολεμική περίοδος (1945-1991)	37
6.2. Μεταψυχροπολεμική εποχή (1989-2001)	39
6.3. Οι τουρκοβουλγαρικές σχέσεις τον 21ο Αιώνα	41
6.4. Τα μειονοτικά πολιτικά κόμματα στη Βουλγαρία ως εργαλείο άσκησης ήπιας ισχύος της Τουρκίας και η ευρύτερη πολιτική δραστηριοποίηση της Άγκυρας στα Βαλκάνια	45
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ	48
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	51

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα μεταπτυχιακή εργασία φιλοδοξεί να συμβάλει στη μελέτη ενός θέματος μεγάλου ενδιαφέροντος για τους ακαδημαϊκούς κύκλους του τομέα των διεθνών σχέσεων, δηλαδή τη θέση της Ευρωπαϊκής Ένωσης όσον αφορά τις μειονοτικές πολιτικές των κρατών-μελών της και ιδιαίτερα τη θέση της στην περίπτωση της τουρκικής μειονότητας στη Βουλγαρία. Πιο συγκεκριμένα, κατόπιν μελέτης της σχέσης της Τουρκίας με τις τουρκικές μειονότητες της Κεντρικής Ευρώπης, κρίθηκε σκόπιμη η περαιτέρω διερεύνηση του ίδιου θέματος σε ότι αφορά την περιοχή των Βαλκανίων, προς επίτευξη μίας πιο ολοκληρωμένης άποψης. Η περίπτωση της Βουλγαρίας επιλέχθηκε ως θέμα της παρούσας εργασίας διότι θεωρήθηκε ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα λόγω της ενεργής συμμετοχής της τουρκικής μειονότητας στην πολιτική και κοινωνική ζωή του βουλγαρικού κράτους. Η παρούσα μελέτη κινείται σε δύο θεματικούς άξονες. Ο πρώτος αφορά την πολιτική της Βουλγαρίας απέναντι στη μουσουλμανική μειονότητα εντός της επικράτειάς της και ο δεύτερος την αντίδραση της Τουρκίας σε αυτή την πολιτική. Από τη διερεύνηση των δύο αυτών θεμάτων προκύπτουν άλλα ενδιαφέροντα ζητήματα, όπως η στάση της Ευρώπης απέναντι στα δικαιώματα των μειονοτήτων των Βαλκανίων, την κόπωση της διαδικασίας διερεύνησης της Ευρώπης και η συνολική εξωτερική πολιτική της Τουρκίας στα Βαλκάνια.

Λέξεις – Κλειδιά: μειονοτικά δικαιώματα, Βουλγαρία, Τουρκία

ABSTRACT

to academic circles in the field of international relations, namely, the position of the European Union regarding the minority policies of its member states and especially its position on the case of the Turkish minority in Bulgaria. More specifically, after studying Türkiye's relationship with the Turkish minorities in Central Europe, it was deemed appropriate to investigate the same issue further concerning the Balkan region to gain a broader perspective. The study of Bulgaria's case was considered particularly interesting due to the Turkish minority's active involvement in the country's political and social life. This study moves along two thematic axes. The first concerns Bulgaria's policy towards the Muslim minority within its territory, and the second, Türkiye's reaction to this policy. Investigating these two issues raises other interesting issues, such as Europe's stance towards the rights of minorities in the Balkans, Europe's enlargement fatigue, and Türkiye's overall foreign policy in the Balkans.

Keywords: minority rights, Bulgaria, Türkiye

ΕΙΣΑΓΩΓΗ-ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να διερευνήσει πρώτον, τη μειονοτική πολιτική της σύγχρονης Δημοκρατίας της Βουλγαρίας απέναντι στον τουρκόφωνο μουσουλμανικό πληθυσμό της, δεύτερον, τη στάση της Τουρκίας απέναντι σε αυτή τη πολιτική και τρίτον, τις σχέσεις μεταξύ των δύο κρατών.

Τα ερευνητικά ερωτήματα τα οποία τίθενται είναι κατά πόσο το βουλγαρικό κράτος έχει σημειώσει πρόοδο όσον αφορά την αντιμετώπιση της τουρκόφωνης μουσουλμανικής μειονότητάς του και κατά πόσο η Τουρκία χρησιμοποιεί τη σχέση της με τους τουρκόφωνους μουσουλμάνους προκειμένου να αυξήσει την επιρροή της στη Βουλγαρία.

Έχοντας ως στόχο τη σφαιρική προσέγγιση του αντικειμένου της παρούσας εργασίας, χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της βιβλιογραφικής ανασκόπησης ξενόγλωσσων και ελληνικών βιβλίων, άρθρων και συγγραμμάτων, καθώς και ιστοσελίδων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και διεθνών οργανισμών προστασίας των δικαιωμάτων των μειονοτήτων. Κατά την επιλογή του υλικού, χρησιμοποιήθηκαν λέξεις - κλειδιά προκειμένου να επιλεγθεί το κατάλληλο υλικό και να αποφευχθεί αποκλεισμός σημαντικών μελετών σχετικών με το θέμα.

Η εργασία χωρίζεται σε πέντε κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται μία απόπειρα να δοθεί ένας ορισμός του όρου «μειονότητα» μέσω της ανασκόπησης των κειμένων οργανισμών προάσπισης των μειονοτικών πληθυσμών. Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζεται η γλωσσική, θρησκευτική και πολιτιστική ταυτότητα της τουρκόφωνης μειονότητας εντός της βουλγαρικής επικράτειας. Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται μία σύντομη ιστορική αναδρομή σχετικά με την τουρκόφωνη μουσουλμανική μειονότητα της Βουλγαρίας από την περίοδο της Βουλγαρικής Αυτοκρατορίας (927 – 1878) έως την Κομμουνιστική περίοδο της (1945-1989), ενώ το τέταρτο κεφάλαιο εξετάζει το πώς η προσχώρηση της Βουλγαρίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και η προσπάθεια εξευρωπαϊσμού της έχουν επηρεάσει την πολιτική την οποία εφαρμόζει το σύγχρονο βουλγαρικό κράτος απέναντι στην εν λόγω μειονότητα. Στο πέμπτο κεφάλαιο περιγράφονται οι αλλαγές που επέφερε η ένταξη της Βουλγαρίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση στη μειονοτική πολιτική της. Στο τελευταίο κεφάλαιο εξετάζονται οι μεταβαλλόμενες σχέσεις μεταξύ Βουλγαρίας και Τουρκίας από τη διακήρυξη της ανεξαρτησίας της Βουλγαρίας το 1908 έως τον 21ο Αιώνα και η πολιτική του κόμματος ΑΚΡ υπό τον Αχμέτ Νταβούτογλου και υπό τον Πρόεδρο Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν.

Τέλος, ακολουθεί μία συζήτηση, η οποία περιλαμβάνει μία ανασκόπηση των ευρημάτων της εργασίας, τα συμπεράσματα τα οποία εξάγονται από αυτά, καθώς και τα ζητήματα τα οποία προκύπτουν για περαιτέρω έρευνα στο μέλλον.

1. Η ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΟΥ ΟΡΟΥ «ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ» ΚΑΙ ΟΙ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΩΝ

1.1 Η ερμηνεία του όρου «μειονότητα»

Κατά τον κοινωνιολόγο Louis Wirth, ως μειονοτική ομάδα ορίζεται «οποιαδήποτε ομάδα ανθρώπων οι οποίοι ξεχωρίζουν λόγω των φυσικών ή πολιτισμικών χαρακτηριστικών τους», ενώ σύμφωνα με την Εγκυκλοπαίδεια Britannica, ο όρος μειονότητα αναφέρεται σε μια πολιτισμικά, εθνοτικά, ή φυλετικά διακριτή ομάδα η οποία συνυπάρχει αλλά υποτάσσεται σε μια πιο κυρίαρχη ομάδα. (Wirth, 1945) Η Britannica επισημαίνει ότι η έλλειψη σημαντικών διακριτικών χαρακτηριστικών δεν επιτρέπει σε ορισμένες ομάδες να ταξινομηθούν ως μειονότητες. Για παράδειγμα, οι Ελευθεροτέκτονες δεν μπορούν να θεωρηθούν μειονοτική ομάδα, καθώς δεν έχουν εξωτερικά χαρακτηριστικά ή συμπεριφορές τα οποία τους ξεχωρίζουν από τον γενικό πληθυσμό μίας χώρας, παρότι προασπίζονται ορισμένες πεποιθήσεις οι οποίες είναι διαφορετικές από αυτές άλλων ομάδων. Ομοίως, μια ομάδα όπως ένα συνδικάτο, η οποία συνέρχεται για κυρίως οικονομικούς λόγους, σπάνια θεωρείται μειονότητα (Britannica T. E., n.d.).

Σύμφωνα με το Περιφερειακό Κέντρο Πληροφόρησης του ΟΗΕ, ο όρος μειονότητα όπως χρησιμοποιείται στην Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα των Ηνωμένων Εθνών και στο άρθρο 27 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, αναφέρεται στα δικαιώματα των ατόμων τα οποία ανήκουν στις προαναφερόμενες ομάδες. Η Διακήρυξη των Ηνωμένων Εθνών επισημαίνει επίσης ότι τα Ηνωμένα Έθνη λαμβάνουν υπόψη την αρχή του αυτοπροσδιορισμού σε θέματα που αφορούν αυτόχθονες πληθυσμούς και μειονότητες, όπως αντικειμενικά κριτήρια, (παραδείγματος χάρη, η μειονότητα να μην υπερτερεί σε αριθμούς, στην πολιτική εξουσία ή την κατοχή διακριτών εθνικών, πολιτιστικών, θρησκευτικών ή γλωσσικών χαρακτηριστικών, καθώς και υποκειμενικά κριτήρια αυτοπροσδιορισμού, όπως η βούληση των μελών μίας μειονοτικής ομάδας να διατηρήσουν αυτά τα διακριτά χαρακτηριστικά (Ηνωμένα Έθνη, 1948).

Η Σύμβαση Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου δεν περιέχει ορισμό του όρου «εθνική μειονότητα», καθώς δεν υπάρχει ένας γενικός ορισμός με τον οποίο συμφωνούν όλα τα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης. Κάθε συμβαλλόμενο μέρος στη Σύμβαση-Πλαίσιο έχει επομένως ένα περιθώριο εκτίμησης προκειμένου να αξιολογεί ποιες ομάδες εντός της επικράτειάς του θα καλύπτονται από τη

Σύμβαση Πλαίσιο. Ωστόσο, η απόφαση αυτή θα πρέπει να λαμβάνεται καλή τη πίστει και σύμφωνα με τις γενικές αρχές του διεθνούς δικαίου, συμπεριλαμβανομένης της αρχής του ελεύθερου αυτοπροσδιορισμού, όπως ορίζεται στο Άρθρο 3 της Σύμβασης-Πλαίσιο. Οι μειονοτικές ομάδες θα πρέπει να δύνανται να αποφασίζουν οι ίδιες εάν επιθυμούν να αντιμετωπίζονται ως μέλη μιας εθνικής μειονότητας. Ωστόσο, η απόφασή τους πρέπει να βασίζεται σε αντικειμενικά κριτήρια τα οποία συνδέονται με την ταυτότητά τους, όπως η θρησκεία, η γλώσσα, οι παραδόσεις και η πολιτιστική τους κληρονομιά (Council of Europe, 1995).

Τέλος, το Συμβούλιο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ επισημαίνει ότι η δυναμική των σχέσεων πλειοψηφίας/μειοψηφίας οδηγεί σε μια σειρά μειονοτικών ζητημάτων, τα οποία εμπεριέχουν προκλήσεις και ευκαιρίες για τα κράτη και τις κοινωνίες στο σύνολό τους. Τέτοια ζητήματα εντοπίζονται σε όλους τους τομείς του δημόσιου βίου και διατυπώνονται τόσο από τις μειονοτικές ομάδες όσο και από τα κράτη τα επιδιώκουν να διαχειριστούν την ετερότητα των κοινωνιών τους. Σε αυτό το ευρύτερο πλαίσιο των μειονοτικών ζητημάτων, το κανονιστικό πλαίσιο των δικαιωμάτων των μειονοτήτων είναι υψίστης σημασίας για τη διασφάλιση ολοκληρωμένων κοινωνιών και την προώθηση της κοινωνικής ένταξης και συνοχής τους (United Nations, 2005).

Τα ανθρώπινα δικαιώματα και κατ' επέκταση τα δικαιώματα των μειονοτήτων καλύπτονται από διεθνείς και ευρωπαϊκούς οργανισμούς, όπως:

1.2. Διεθνείς οργανισμοί

Η **Κοινωνία των Εθνών (ΚτΕ)**, η οποία ιδρύθηκε το 1920 και διέκοψε τη δραστηριότητά της το 1946, συχνά αναφέρεται ως ο «πρόδρομος» των Ηνωμένων Εθνών. Σκοπός της ήταν η προώθηση της διεθνούς συνεργασίας και επίτευξης της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας. Το Σύστημα Εγγυήσεων της ΚτΕ περιλάμβανε, μεταξύ άλλων, ορισμένες διατάξεις οι οποίες προέβλεπαν ότι οι εθνικές μειονότητες έχουν το δικαίωμα να ιδρύουν, να ελέγχουν και να διαχειρίζονται ίδια δαπάνη φιλανθρωπικά, θρησκευτικά, κοινωνικά και εκπαιδευτικά ιδρύματα, καθώς και το δικαίωμα να χρησιμοποιούν τη δική τους γλώσσα και να ασκούν τη δική τους θρησκεία ελεύθερα εντός των κρατών μελών της ΚτΕ (Britannica, The Covenant in League of Nations, 2025).

Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ)

Ο ΟΗΕ είναι ένας διεθνής οργανισμός που ιδρύθηκε το 1945, αμέσως μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι 51 ιδρυτικές χώρες δεσμεύτηκαν για τη διατήρηση της διεθνούς

ειρήνης και ασφάλειας, την ανάπτυξη φιλικών σχέσεων μεταξύ των λαών, την προώθηση της κοινωνικής προόδου, τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου και την προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Στις 10 Δεκεμβρίου του 1948 τα κράτη-μέλη του ΟΗΕ επικύρωσαν την Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, σύμφωνα με την οποία όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται ελεύθεροι και ίσοι στην αξιοπρέπεια και τα δικαιώματα. Είναι προικισμένοι με λογική και συνείδηση, και οφείλουν να συμπεριφέρονται μεταξύ τους με πνεύμα αδελφότητας. Το Άρθρο 2 της Διακήρυξης δηλώνει ότι κάθε άνθρωπος δικαιούται να επικαλείται όλα τα δικαιώματα και όλες τις ελευθερίες που προκηρύσσει η Διακήρυξη, χωρίς καμία απολύτως διάκριση, ειδικότερα ως προς τη φυλή, το χρώμα, το φύλο, τη γλώσσα, τη θρησκεία, τις πολιτικές ή οποιεσδήποτε άλλες πεποιθήσεις, την εθνική ή κοινωνική καταγωγή, την περιουσία, τη γέννηση του, ή οποιαδήποτε άλλη κατάσταση (Ηνωμένα Έθνη, 1948).

Ο ΟΗΕ έχει έκτοτε δημιουργήσει τα παρακάτω όργανα των οποίων σκοπός είναι η προστασία των ανθρωπίνων και κατ' επέκταση των μειονοτικών δικαιωμάτων:

Το **Φόρουμ για τα Θέματα των Μειονοτήτων**, το οποίο εντοπίζει και αναλύει τις βέλτιστες πρακτικές, προκλήσεις, ευκαιρίες και πρωτοβουλίες για την περαιτέρω εφαρμογή της Διακήρυξης για τα δικαιώματα των ατόμων που ανήκουν σε εθνικές, εθνοτικές, θρησκευτικές και γλωσσικές μειονότητες (United Nations, 2005).

Η **Διεθνής Συνθήκη για την Εξάλειψη όλων των Μορφών Φυλετικών Διακρίσεων**, η οποία, παρότι δεν κάνει συγκεκριμένη μνεία στις εθνικές, εθνοτικές, θρησκευτικές ή γλωσσικές μειονότητες, στο πρώτο της άρθρο της αναφέρει ότι τα ειδικά μέτρα που λαμβάνονται με αποκλειστικό σκοπό την εξασφάλιση της κατάλληλης προαγωγής ορισμένων φυλετικών ή εθνοτικών ομάδων για την προστασία τους και την ίση απόλαυση ή άσκηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών των ομάδων αυτών δεν θεωρείται φυλετική διάκριση, υπό τον όρο ότι αυτά τα μέτρα δεν οδηγούν στη συνέχεια στη διατήρηση ξεχωριστών δικαιωμάτων για διαφορετικές φυλετικές ομάδες και ότι δεν θα συνεχιστούν αφού επιτευχθούν οι στόχοι για τους οποίους ελήφθησαν (McDougall, 2021).

Το **Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο (ECOSOC)**, το οποίο αποτελεί ένα θεμελιώδες όργανο των Ηνωμένων Εθνών υπεύθυνο για τον συντονισμό του οικονομικού και κοινωνικού έργου του ΟΗΕ και των εξειδικευμένων οργανώσεών του. Στις αρμοδιότητές του περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, και συστάσεις και εισηγήσεις σχετικά με δραστηριότητες οι οποίες προάγουν τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών (ECOSOC, 2005).

Η **Διαδικασία 1503 (Procedure 1503)**, ένα μηχανισμός ο οποίος φέρει τον αριθμό του ψηφίσματος της πρώην Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ, η οποία την καθιέρωσε. Η διαδικασία αυτή επιτρέπει την εμπιστευτική εξέταση αναφορών από την Υπο-Επιτροπή για την Πρόληψη των Διακρίσεων και την Προστασία των Μειονοτήτων και την Επιτροπή του ΟΗΕ για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα σχετικά με πιθανές παραβιάσεις της (The 1503 Procedure of the Commission on Human Rights, 1970).

Το **Πρόγραμμα του ΟΗΕ για την Ανάπτυξη (UNDP)**, το οποίο υλοποιεί προγράμματα ανάπτυξης το οποίο ενσωματώνει και θέματα μειονοτικού ενδιαφέροντος (United Nations Development Programme, n.d.).

Η **Οργάνωση των Ηνωμένων Εθνών για την Εκπαίδευση, την Επιστήμη και τον Πολιτισμό (UNESCO)**, μια εξειδικευμένη οργάνωση με έδρα το Παρίσι η οποία έχει υιοθετήσει πρότυπα τα οποία αφορούν την ταυτότητα, τον πολιτισμό και την εκπαίδευση των μειονοτήτων (UNESCO, 2023).

Η **Διεθνή Οργάνωση Εργασίας (ILO)**, μια ειδικευμένη οργάνωση των Ηνωμένων Εθνών με έδρα την Γενεύη, η οποία υιοθετεί πρότυπα εργασίας από τα οποία μπορούν να επωφεληθούν οι μειονότητες. Η οργάνωση αυτή έχει αναπτύξει εντυπωσιακά προγράμματα παρακολούθησης και παροχής τεχνικής βοήθειας (N.-E. Hansen, 1998).

1.3. Ευρωπαϊκά όργανα

Η **Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου** του 1953 (οι διατάξεις της οποίας αποτελούν τις γενικές αρχές του Κοινοτικού Δικαίου) και ο Χάρτης της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τα θεμελιώδη δικαιώματα ευνοούν “τη δημιουργία ενός κοινού, αν και περιορισμένου, μέτρου μειονοτικής προστασίας” μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η δέσμευση της Ένωσης για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων συμβάλει στην εξασθένιση της εθνικιστικής αλληλεγγύης και στην υιοθέτηση μέτρων που διασφαλίζουν την ίση μεταχείριση των μειονοτήτων σε κρατικό επίπεδο (EUR-Lex, European Union EUR-Lex Access to European Union law, 1950).

Η **Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας (ECRI)** είναι μια πανευρωπαϊκή επιτροπή που συστάθηκε από αρχηγούς κρατών και κυβερνήσεις, η οποία αποτελείται από εμπειρογνώμονες γύρω από τα ανθρώπινα δικαιώματα. Η ECRI παρακολουθεί τις δράσεις κατά του ρατσισμού, των διακρίσεων και της μισαλλοδοξίας εναντίον φυλετικών, εθνικών ή θρησκευτικών ομάδων, ή εναντίον ομάδων διαφορετικού σεξουαλικού προσανατολισμού ή ταυτότητας στην Ευρώπη. Η ECRI ασχολείται με

φαινόμενα ρατσισμού, διακρίσεων και μισαλλοδοξίας που είναι ή ενδέχεται να είναι δομικής ή γενικής φύσης (ECRI, European Commission against Racism and Intolerance, 2022).

Η Συμβουλευτική Επιτροπή για τη Σύμβαση-Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων του Συμβουλίου της Ευρώπης, είναι το βασικό εργαλείο για την προσαρμογή των κρατών της Ευρώπης στον αυξανόμενο πλουραλισμό μέσα από την προστασία των μειονοτήτων με τρόπο που εξισορροπεί προσεκτικά τις ευρύτερες κοινωνικές ανησυχίες με τα ατομικά δικαιώματα (Council of Europe, 2020).

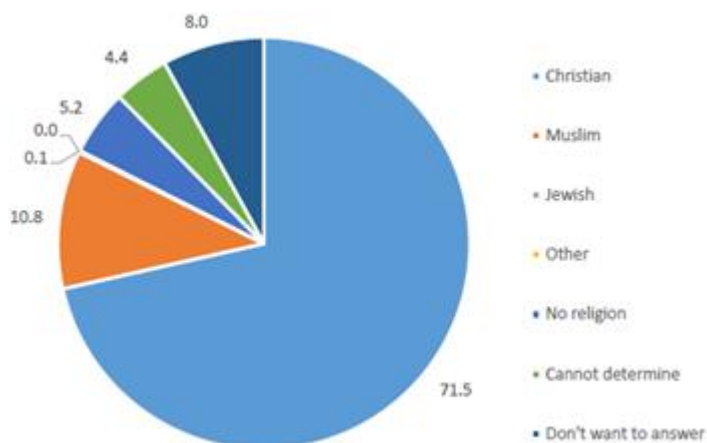
Ο Οργανισμός για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (ΟΑΣΕ) εντοπίζει και επιδιώκει την έγκαιρη επίλυση των εθνοτικών εντάσεων που ενδέχεται να θέσουν σε κίνδυνο την ειρήνη και τη σταθερότητα εντός και μεταξύ των κρατών στην περιοχή του ΟΑΣΕ. Προωθεί τα δικαιώματα των ατόμων που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες και δίνει ιδιαίτερη προσοχή στην κατάσταση των Ρομά και των Σίντι. Ο Ύπατος Αρμοστής του ΟΑΣΕ για τις Εθνικές Μειονότητες εργάζεται για την αντιμετώπιση των εθνοτικών εντάσεων και την πρόληψη εχθροπραξιών σε ζητήματα εθνικών μειονοτήτων (OSCE, Organization for Security and Cooperation in Europe, 2025).

2. Η ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΦΩΝΗΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ: ΓΛΩΣΣΑ, ΘΡΗΣΚΕΙΑ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Στην περίπτωση της Βουλγαρίας οι μειονοτικές ομάδες εντός της επικράτειάς της αποτελούνται από Τούρκους, Ρομά, Ρώσους, Αρμένιους, Βλάχους, Μακεδόνες, Έλληνες, Ουκρανούς, Εβραίους, Ρουμάνους, Τάταρους και Γκαγκαούζους, όλοι οι οποίοι έχουν διακριτικά χαρακτηριστικά όπως η γλώσσα, η θρησκεία, τα ήθη και έθιμα και η πολιτιστική παράδοση. Ο μουσουλμανικός πληθυσμός της χώρας απαρτίζεται από Τούρκους, Ρομά και Πομάκους, εκ των οποίων περίπου το 95% εκατό είναι σουνίτες, ενώ η πλειοψηφία των υπολοίπων είναι σίιτες. Υπάρχει επίσης ένας μικρός αριθμός Αχμαντί, οι οποίοι είναι συγκεντρωμένοι στην πόλη Μπλαγκόεβγκραντ (U.S. Department of State, 2022).

Σχήμα 1

Δομή του πληθυσμού της Βουλγαρίας ανά θρησκεία σύμφωνα με την απογραφή του 2021

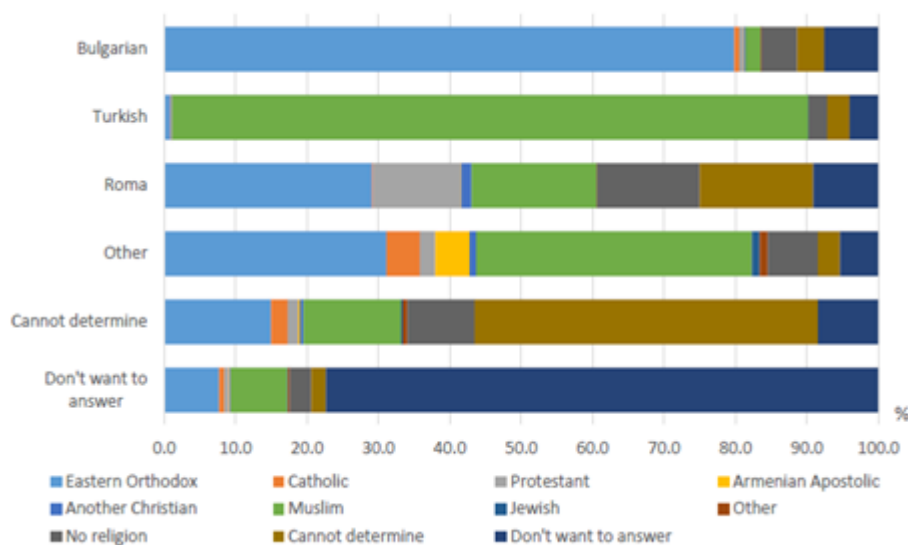

Πηγή. Τα δεδομένα προέρχονται από την έκθεση *Population by ethnicity and religion, Census 2021* του National Statistical Institute (NSI, 2022).

Το διάγραμμα πίτας καταδεικνύει ότι η πλειονότητα του πληθυσμού δηλώνει χριστιανική θρησκευτική ταυτότητα (71,5%), γεγονός που επιβεβαιώνει τον κυρίαρχο ρόλο του χριστιανισμού στη θρησκευτική διάρθρωση της χώρας. Η μουσουλμανική κοινότητα αποτελεί τη σημαντικότερη θρησκευτική μειονότητα (10,8%), ενώ μικρότερα ποσοστά καταγράφονται για όσους δηλώνουν ότι δεν έχουν θρησκεία (5,2%) ή επιλέγουν να μην απαντήσουν (8,0%). Τα ευρήματα υποδεικνύουν έναν θρησκευτικά πλειοψηφικό πληθυσμό, με σαφώς προσδιορισμένες μειονοτικές ομάδες (Republic of Bulgaria, National Statistical Institute , 2021).

Σχήμα 2

Δομή του βουλγαρικού πληθυσμού ανά εθνότητα και θρησκεία, σύμφωνα με την απογραφή του 2021

Πηγή. Τα δεδομένα προέρχονται από την έκθεση *Population by ethnicity and religion, Census 2021* του National Statistical Institute (NSI, 2022).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει σύμφωνα με το παραπάνω σχήμα το γεγονός πως η πλειονότητα του βουλγαρικού πληθυσμού δηλώνει Ορθόδοξη Χριστιανική πίστη, ενώ η τουρκική εθνότητα ταυτίζεται σχεδόν καθολικά με το Ισλάμ. Αντίθετα, οι Ρομά και οι λοιπές εθνοτικές ομάδες εμφανίζουν μεγαλύτερη θρησκευτική ετερογένεια, καθώς και υψηλότερα ποσοστά μη δήλωσης θρησκεύματος, στοιχείο που υποδηλώνει πιο διαφοροποιημένες ή λιγότερο σαφώς προσδιορισμένες θρησκευτικές ταυτότητες.

Τα άτομα που αυτοπροσδιορίζονται ως ανήκοντα στην τουρκική εθνοτική κοινότητα είναι εδαφικά συγκεντρωμένα κυρίως στις περιφέρειες Κάρτζαλι (64,5%), Ραζγκράντ (50,4%), Ταργκόβιστε (37,7%), Σιλίστρα (37,1%) και Σούμεν (31,3%). Συνολικά, σχεδόν ο μισός πληθυσμός (48,4%), που αυτοπροσδιορίζεται ως ανήκων στην τουρκική εθνότητα ζει στις πέντε αυτές περιφέρειες (Republic of Bulgaria, National Statistical Institute, 2021).

Η πλειοψηφία των μουσουλμάνων της Βουλγαρίας είναι άτομα τουρκικής καταγωγής τα οποία τηρούν τα έθιμα, τις παραδόσεις και τα πιο σημαντικά ισλαμικά τελετουργικά τα οποία

συνδέονται με το πέρασμα της ζωής, δηλαδή τον γάμο, τη γέννηση, τον θάνατο και την περιτομή. Η μουσουλμανική κοινότητα διοικείται από το Ανώτατο Μουσουλμανικό Συμβούλιο υπό τον Αρχιμουφτή (ερμηνευτή του Ιερού Νόμου με γνωμοδοτικές αρμοδιότητες), με μια ιεραρχία με μια ιεραρχία περιφερειακών μουφτήδων και ιμάμηδων (θρησκευτικών ηγετών και επικεφαλής μουσουλμανικών κοινοτήτων). Οι μουσουλμανικές εορτές και λατρευτικές πρακτικές περιλαμβάνουν τη νηστεία του Ραμαζανιού (Ramazan) για ένα μήνα και το Φεστιβάλ της Θυσίας (Kurban Bairam) εις μνήμη της προθυμίας του Αβραάμ να θυσιάσει το γιο του Ισμαήλ για τον Αλλάχ. Οι πιστοί προσέρχονται στα τζαμιά τις Παρασκευές και προσεύχονται καθημερινά (Countries and their Culture Forum, χ.χ.). Σύμφωνα με τον βουλγαρικό πάροχο ειδήσεων Sofia News Agency, το 2012, η Βουλγαρία είχε συνολικά 1.200 τζαμιά, τον υψηλότερο αριθμό τζαμιών κατά κεφαλή στην Ευρώπη (Sofia News Agency, 2012).

Στο αυτό σημείο, αξίζει να αναφερθεί ότι η Τουρκία και η Σαουδική Αραβία ανταγωνίζονται για επιρροή όσον αφορά τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των Βουλγάρων μουσουλμάνων και κατ' επέκταση, των τουρκόφωνων μουσουλμάνων. Και οι δύο χώρες χρηματοδοτούν θρησκευτικές εκδηλώσεις και εκπαιδευτικές και εκδοτικές δραστηριότητες, αλλά η Τουρκία επιχειρεί να διατηρήσει τη μετριοπαθή τουρκική παράδοση εντός της μουσουλμανικής κοινότητας σε αντιδιαστολή με τον εξτρεμισμό της Μέσης Ανατολής. Από την άλλη πλευρά, οι Σαουδάραβες προωθούν το δόγμα του Ουαχαμπισμού ως ενσάρκωση του «αληθινού» Ισλάμ. Ωστόσο, η διχοτόμηση μεταξύ του «φιλελεύθερου» τουρκικού Ισλάμ και της «συντηρητικής» σαουδαραβικής επιρροής είναι παραπλανητική, καθώς και οι δύο αυτές εκδοχές της σύγχρονης ισλαμικής πίστης και πρακτικής είναι αυστηρότερες από την τοπική μουσουλμανική παράδοση (Atanasova, 2020, p. 1).

3. ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΗΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ

Σημαντικό μέρος της παρούσας μελέτης αποτελεί το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εκτυλίχθηκαν ορισμένα γεγονότα, η εξέταση των οποίων θα συμβάλλει στην κατανόηση του κοινωνικοπολιτικού γίνεσθαι της υπό εξέταση χώρας και της προσπάθειας της Τουρκίας να αυξήσει την επιρροή της στην περιοχή των Βαλκανίων. Συνεπώς, κρίθηκε απαραίτητη μία σύντομη ιστορική αναδρομή σχετικά με τη μουσουλμανική μειονότητα του βουλγαρικού

κράτους από την περίοδο της Βουλγαρικής Αυτοκρατορίας έως την κατάρρευση του κομμουνιστικού καθεστώτος.

3.1. Η Βουλγαρική Αυτοκρατορία (927 – 1878)

Η «Πρώτη Βουλγαρική Αυτοκρατορία» ιδρύθηκε ως αποτέλεσμα της επέκτασης της Παλαιάς Μεγάλης Βουλγαρίας στα εδάφη νότια του Δούναβη και διήρκεσε από το 681 μ.Χ., όταν η ύπαρξή της αναγνωρίστηκε από το Βυζάντιο μέσω μίας συνθήκης ειρήνης, έως το 1018 μ.Χ., όταν υποτάχθηκε από τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Το μεσαιωνικό βουλγαρικό κράτος αποκαταστάθηκε ως «Δεύτερη Βουλγαρική Αυτοκρατορία» μετά από την επιτυχημένη εξέγερση του 1185 και διήρκεσε έως ότου κατακτήθηκε από τους Οθωμανούς στα τέλη του 14ου αιώνα, με αποτέλεσμα την εγκατάσταση οθωμανικών πληθυσμών στα εδάφη της. Η Οθωμανική Βουλγαρία απέκτησε τη de facto ανεξαρτησία της το 1878, μετά τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877-1878. Ωστόσο, η πλήρης ανεξαρτησία της αναγνωρίστηκε από τους Οθωμανούς το 1908 (New World Encyclopedia, 2008).

3.2. Το Τρίτο Βασίλειο της Βουλγαρίας (1918– 1946)

Μετά την απελευθέρωση της Βουλγαρίας από τους Οθωμανούς και τη δημιουργία του αυτόνομου βουλγαρικού κράτους (Τρίτου Βασιλείου της Βουλγαρίας) με τις Συνθήκες του Αγίου Στεφάνου και του Βερολίνου το 1878, ένα μέρος του τουρκικού πληθυσμού παρέμεινε στη χώρα. Σύμφωνα με την απογραφή του 1880-1881, στη Βουλγαρία διέμεναν 701.984 άτομα τουρκικής καταγωγής (24,86% του συνολικού πληθυσμού). Έκτοτε, υπήρξε σταδιακή μείωσή του λόγω της μετανάστευσής του στην Τουρκία. Το 1910 το ποσοστό του τουρκικού πληθυσμού ήταν 11,63%. Μαζική έξοδος του τουρκικού πληθυσμού υπήρξε και το 1913-1914 μετά τους Βαλκανικούς πολέμους. Κατά την περίοδο αυτή, η θρησκευτική μειονότητα των μουσουλμάνων απολάμβανε αρκετά δικαιώματα, τα οποία στηρίζονταν σε διμερείς αλλά και διεθνείς συμφωνίες. Η μειονότητα συνέχισε να διοικείται από τις θρησκευτικές αρχές όπως το Γραφείο του Μεγάλου Μουφτή, ενώ για θέματα ιδιοκτησίας συμβουλευόταν τη Σαρία (Ισλαμικό Νόμο). Τέλος, υπήρχε κρατική χρηματοδότηση για τη διατήρηση των τζαμιών και οι θρησκευτικοί ηγέτες θεωρούνταν δημόσιοι υπάλληλοι (Athanasopoulos, 2021).

Σημειώνεται ότι ο ισλαμικός θρησκευτικός κώδικας διαβίωσης της Σαρίας διατηρήθηκε έως και το 1938. Επίσης, κατά γενική ομολογία, κατά τη διάρκεια εκείνης της περιόδου, το βουλγαρικό κράτος δεν προσπάθησε ενεργά να μειώσει τη θρησκευτική επιρροή της μειονότητας. Ωστόσο, η ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας (1923) δεν άφησε ανεπηρέαστο

τον μουσουλμανικό πληθυσμό της Βουλγαρίας, καθώς ο τουρκικός εθνικισμός εισέβαλε και στους κόλπους της μουσουλμανικής μειονότητας εντός της βουλγαρικής επικράτειας. Λόγω του υφιστάμενου καθεστώτος, η μειονότητα μέχρι εκείνη την περίοδο, απολάμβανε σε γενικές γραμμές αρκετά σημαντικά δικαιώματα.

3.3. Η κομμουνιστική περίοδος (1946-1989)

Όλα αυτά έμελλε να αλλάξουν με την έλευση του Βουλγαρικού Κομμουνιστικού Κόμματος το 1944, καθώς μετά από την επικράτησή του το 1946, έκανε έκδηλη την αντιπάθειά του προς κάθε θρησκευτική ιδεολογία. Συγκεκριμένα, το Ισλάμ αποτέλεσε τον νούμερο ένα στόχο του καθεστώτος και κατά συνέπεια ξεκίνησε η λεγόμενη κρατικοποίηση των μουσουλμανικών θρησκευτικών χώρων και βακουφίων. Στο στόχαστρο του βρέθηκαν και τα ισλαμικά ινστιτούτα, ενώ ταυτόχρονα μειώθηκε σημαντικά και ο αριθμός των μουσουλμάνων ιερέων. Μεταξύ του 1947 και του 1989, υπήρξαν περίοδοι κατά τις οποίες η Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας εφάρμοσε πολιτικές ανοχής και σεβασμού απέναντι στη μουσουλμανική μειονότητα και άλλες κατά τις οποίες υπήρξαν διωγμοί και εκστρατείες βίαιης αφομοίωσης. (Δημούλης, 2020)

Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, η Βουλγαρία και η Τουρκία υπέγραψαν διάφορες συμφωνίες οι οποίες επέτρεπαν τη μετακίνηση μελών της μειονότητας στην Τουρκία και υπολογίζεται ότι μέχρι το 1978, περίπου 200.000-280.000 άνθρωποι είχαν μεταναστεύσει. Σύμφωνα με την απογραφή του 1965, υπολογίζεται ότι η τουρκική μειονότητα αριθμούσε 746.755 άτομα (Δημούλης, 2020).

Παρά τη γενική απέχθεια του κομμουνιστικού καθεστώτος προς τη θρησκεία, το πρώτο Σύνταγμα της Λαϊκής Δημοκρατίας Βουλγαρίας του 1947 προέβλεπε ότι οι εθνικές μειονότητες «έχουν το δικαίωμα να διδάσκονται τη μητρική τους γλώσσα και να αναπτύσσουν τον εθνικό τους πολιτισμό». Έτσι, δημιουργήθηκε τμήμα Τουρκικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο της Σόφιας και δόθηκε έμφαση στην ανάπτυξη του πολιτισμού και κατ' επέκταση της μητρικής γλώσσας μέσα από την ίδρυση σχολείων για την τουρκική μειονότητα. Στη συνέχεια όμως, η αλλαγή στάσης του ΚΚ Βουλγαρίας επέφερε μια ριζική αλλαγή πολιτικής απέναντι στην τουρκική μειονότητα, η οποία οδήγησε στη συγχώνευση των μειονοτικών σχολείων με τα βουλγαρικά σχολεία και αργότερα στην κατάργηση της διδασκαλίας των τουρκικών. Το 1974, διεκόπη και η λειτουργία του Τμήματος Τουρκικών Σπουδών του Πανεπιστημίου της Σόφιας. Στη συνέχεια, υπήρξε και αλλαγή πολιτικής απέναντι στη μουσουλμανική μειονότητα. Ελήφθησαν μέτρα τα οποία περιλάμβαναν την

απαγόρευση της συμμετοχής των μελών της στην αστυνομία και στον στρατό, ενώ όσοι επιστρατεύονταν κατατάσσονταν σε άοπλες μονάδες, το οποίο είναι ενδεικτικό της έλλειψης εμπιστοσύνης του κομμουνιστικού καθεστώτος απέναντι στην τουρκική μειονότητα. Τέλος, από το 1984 έως το 1989, το κομμουνιστικό καθεστώς εφάρμοσε μία πιο επιθετική αφομοιωτική πολιτική απέναντι στη εν λόγω μειονότητα, μέσω της αναγκαστικής αλλαγής ονομάτων, των κατηγοριών εναντίον των μελών της για κατασκοπεία, της απαγόρευσης της παραδοσιακής τουρκικής ενδυμασίας και της τουρκικής γλώσσας σε δημόσιους χώρους (Athanasopoulos, 2021).

Σύμφωνα με άρθρο του V. Dimitrov, η προσπάθεια της κομμουνιστικής ηγεσίας της Βουλγαρίας να αλλάξει τα ονόματα σχεδόν ενός εκατομμυρίου Τούρκων από τουρκικά σε βουλγαρικά σε διάστημα λίγων εβδομάδων (1984-1985) αποτελεί το πιο ακραίο εθνικιστικό εγχείρημα της δεκαετίας του '80. Το άρθρο υποστηρίζει ότι η εκστρατεία αφομοίωσης προέκυψε λόγω της αποτυχίας των εναλλακτικών στρατηγικών για την αντιμετώπιση των εθνοτικών μειονοτήτων, οδηγώντας την κομμουνιστική ηγεσία σε μια ριζική λύση. Οι πολιτικοί και οικονομικοί πόροι του κράτους, οι οποίοι είχαν φτάσει στο απόγειό τους στα μέσα της δεκαετίας του 1980, της έδωσαν τα μέσα ώστε να εφαρμόσει μια τέτοια πολιτική. Σε διεθνές επίπεδο, η Σοβιετική Ένωση, ο κύριος στρατηγικός σύμμαχος της Βουλγαρίας, ήταν αρκετά ισχυρή ώστε να την προστατεύσει από πιθανά τουρκικά και δυτικά αντίποινα (Dimitrov, 2020).

Τα παραπάνω στοιχεία σχετικά με τον τουρκικό πληθυσμό της Βουλγαρίας και τις πολιτικές αντιμετώπισής του από το κράτος σε βάθος χρόνου δεν μπορούν αγνοηθούν, καθώς εξηγούν τις μετέπειτα εξελίξεις και ενίοτε ταραχώδεις σχέσεις μεταξύ Βουλγαρίας και Τουρκίας, οι οποίες αποτελούν ένα από τα ζητήματα τα οποία θα εξεταστούν στην παρούσα εργασία.

4. Ο ΕΞΕΥΡΩΠΑΪΣΜΟΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ: ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΗ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΠΟΥ ΥΙΟΘΕΤΗΣΕ ΚΑΙ ΣΥΝΕΧΙΖΕΙ ΝΑ ΥΛΟΠΟΙΕΙ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ

Ενώ πριν το 1989 η ισλαμική κοινότητα της χώρας αντιμετωπιζόταν με καχυποψία, ακραία εκδήλωση της οποίας αποτέλεσαν η υπονόμηση των βακουφίων μέσω της κρατικοποίησης τους, η μείωση του αριθμού των κληρικών και η απαγόρευση της ισλαμικής εθιμοτυπίας και της χρήσης των τζαμιών ως λατρευτικών χώρων, η νέα δεκαετία θεωρήθηκε ως ένα είδος θρησκευτικής αναγέννησης (Christidis, 2008, pp. 345-359). Ο λόγος ήταν η πτώση του

υπαρκτού σοσιαλισμού και η προσπάθεια εκδημοκρατισμού του κράτους. Για τη Βουλγαρία, η προσπάθεια εκδημοκρατισμού δεν περιορίστηκε στο πολίτευμα καθώς η έναρξη της δεκαετίας του '90 σηματοδότησε και την έναρξη της διαδικασίας ένταξής της στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η Βουλγαρία υπέγραψε τη Συνθήκη της προσχώρησής της στην ΕΕ στις 25 Απριλίου του 2005 και αυτή τέθηκε επίσημα σε ισχύ τον Ιανουάριο του 2007. Η νέα πολιτική πραγματικότητα στη Βουλγαρία εκφράστηκε μέσω του πολυκομματισμού, μίας κατάστασης άγνωστης στη μέχρι πρότινος κομμουνιστική χώρα. Υπήρχαν τρία βασικά κόμματα τα οποία διεκδικούσαν τη διακυβέρνηση της χώρας, εκ των οποίων το ένα συστάθηκε από τον τουρκικής καταγωγής Αχμέτ Ντογάν το 1990 (Αλειφαντής, 1993, σσ. 3-5, 18-19)

Η πάλη στην πολιτική σκηνή εκείνη την περίοδο παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον λόγω της εμφάνισης κομμάτων εκπροσώπησης της μουσουλμανικής μειονότητας, αλλά και αρχηγικών πολιτικών προσωπικοτήτων τουρκικής καταγωγής. Σύμφωνα με κάθε πηγή αναφερόμενη σε εκείνη την περίοδο, το κύριο πολιτικό πρόβλημα της εποχής φαίνεται ότι ήταν η δυσκολία ένταξης της μουσουλμανικής μειονότητας στην κοινωνία. (Αλειφαντής, 1993, σσ. 3-4, 18-19). Την ίδια δυσκολία αντιμετώπισαν και οι πληθυσμοί Ρομά, ωστόσο στην περίπτωση της μουσουλμανικής μειονότητας, η κοινωνική αυτή δυσκολία εκφράστηκε έντονα και στην πολιτική ζωή.

Στη συνέχεια, η προετοιμασία ένταξης και η προσχώρηση της Βουλγαρίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση επέφεραν ριζικές αλλαγές όσον αφορά την προστασία των μειονοτικών δικαιωμάτων. Σε αυτό το σημείο κρίνεται σκόπιμο να γίνει μία γενική αναφορά στο ζήτημα της κοινωνικοπολιτικής ένταξης των μουσουλμανικών πληθυσμών, το οποίο έχει απασχολήσει στο παρελθόν και συνεχίζει να απασχολεί και τις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης - κυρίως τη Γαλλία και τη Γερμανία, αλλά και τη Μεγάλη Βρετανία - καθώς στις χώρες αυτές καταγράφονται οι μεγαλύτεροι πληθυσμοί μουσουλμάνων προερχόμενοι από άλλες χώρες.

4.1. Πολιτικές διαχείρισης μειονοτικών ομάδων

Προκειμένου να σχηματιστεί μία πιο ολοκληρωμένη εικόνα των δυσκολιών τις οποίες αντιμετωπίζει μία χώρα όταν προσπαθεί να εντάξει στην κοινωνία της μια μειονοτική ομάδα, κρίθηκε σκόπιμο να γίνει αναφορά στα μοντέλα διαχείρισης των μειονοτήτων των τριών προαναφερόμενων κρατών. Επιπλέον, η σύντομη εξέταση των τριών παρακάτω περιπτώσεων θα βοηθήσει στην κατανόηση της στάσης της Βουλγαρίας απέναντι στις μειονοτητές της, παρότι είναι πολύ σημαντικό να σημειωθεί ότι η κάθε μία από αυτές χώρες παρουσιάζει

διαφορετικές κοινωνικοπολιτικές ιδιομορφίες και κατ' επέκταση, η πολιτική που ακολουθεί είναι αυτή που είναι πιο κοντά στα συμφέροντα και τις δυνατότητες της.

Η πολιτική της Γερμανίας φαίνεται ότι δεν στηρίχθηκε σε κάποια συγκεκριμένη μεταναστευτική στρατηγική όταν ξεκίνησαν τα μεταναστευτικά κύματα προς τη χώρα τις δεκαετίες του 70' και του 90', καθώς η αρχική σκέψη και επιδίωξη ήταν οι πληθυσμοί αυτοί να επιστρέψουν στις χώρες προέλευσής τους (Γώγος, 2011, σ. 174). Η περίπτωση της Γαλλίας παρουσιάζει μεγαλύτερο ενδιαφέρον, καθώς η χώρα έχει υιοθετήσει μία πολιτική η οποία προτάσσει τον διαχωρισμό κράτους και θρησκείας και την ισότητα όλων των θρησκειών εντός της επικράτειας της. Ωστόσο, στη Γαλλία, οι θρησκευτικές κοινότητες δεν λαμβάνουν κρατικά κονδύλια, απλώς έχουν το δικαίωμα δημιουργίας σωματείων και οργανώσεων (Γώγος, 2011, σ. 174). Σύμφωνα με τον Γώγο, η γαλλική κρατική πολιτική χαρακτηρίζεται ως αφομοιωτική, το οποίο σημαίνει ότι είναι σημαντικό για τη χώρα οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί να εντάσσονται στη γαλλική κουλτούρα. Το γεγονός αυτό έχει μοιραία οδηγήσει στη σταδιακή υποχώρηση των θρησκευτικών και πολιτισμικών χαρακτηριστικών της μουσουλμανικής μειονότητας στη Γαλλία.

Σε αντίθεση με το γαλλικό μοντέλο ένταξης μεταναστευτικών πληθυσμών, στη Μεγάλη Βρετανία δεν υπάρχει κάποια απαίτηση πλήρους εμβάπτισης των ομάδων αυτών στη βρετανική κουλτούρα, καθώς ενθαρρύνεται η προστασία της ταυτότητας τους. Άλλωστε, αποτελεί κοινή γνώση ότι η πολυπολιτισμικότητα αποτελεί χαρακτηριστικό της βρετανικής κοινωνίας (Γώγος, 2011, σ. 174).

4.2. Μοντέλα κατηγοριοποίησης των πολιτικών ένταξης μειονοτικών πολιτισμών

Η κατάταξη της μειονοτικής πολιτικής της Βουλγαρίας σύμφωνα με τα υπάρχοντα μοντέλα ένταξης μειονοτικών ομάδων θα διευκολύνει την ανάλυση της εν λόγω πολιτικής απέναντι στους ευάλωτους μειονοτικούς πληθυσμούς της. Το σύστημα προστασίας, διατήρησης και κοινωνικοποίησης της πολιτιστικής κληρονομιάς μίας μειονότητας μπορεί να αξιολογηθεί χρησιμοποιώντας ένα επιστημονικό θεωρητικό πλαίσιο το οποίο προτείνει ένα σύνολο απλουστευμένων μοντέλων προκειμένου να διευκολύνεται η μελέτη των ζητημάτων τα οποία προκύπτουν από τον πολιτισμικό πλουραλισμό αλλά και η τυπολογία των πολιτικών αντιδράσεων απέναντι στους μειονοτικούς πληθυσμούς. Τα μοντέλα αυτά κατηγοριοποιούν τις πολιτικές ένταξης των μειονοτικών πολιτισμών σε πέντε μοτίβα: το μοντέλο της αφομοίωσης (assimilatory model) το μοντέλο του χωνευτηρίου (melting pot model), το

μοντέλο του πυρήνα+ (core+ model), το μοντέλο του πυλώνα (pillar model) και το μοντέλο της σαλατιέρας ή του ουράνιου τόξου (salad bowl ή rainbow model). Από τις ονομασίες των πέντε αυτών μοντέλων αντιλαμβάνεται κανείς ότι στην κλίμακα ένταξης ενός μειονοτικού πολιτισμού, το αφομοιωτικό μοντέλο είναι το πιο ακραίο, αφού θεωρεί την ταυτότητα των μειονοτικών ομάδων δευτερεύουσας σημασίας και την περιθωριοποιεί, ενώ το μοντέλο σαλατιέρα ή ουράνιο τόξο είναι το πιο ανεκτικό αφού εξασφαλίζει την ίση αντιμετώπιση και προβολή των πολιτιστικών ταυτοτήτων ώστε καμία να μην ανταγωνίζεται κάποια άλλη. Ενδιάμεσα, υπάρχουν το πιο μετριοπαθές μοντέλο πυλώνας, το οποίο πιθανώς κλίνει περισσότερο προς την πλήρως ‘ανεκτική’ πλευρά και το μοντέλο πυρήνας+ (Nazarska, 2016, p. 540).

Η Nazarska κατατάσσει τη σύγχρονη Βουλγαρία στο μοντέλο του πυρήνα+ όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζει τις μειονότητες της. Σύμφωνα με αυτό το μοντέλο, ο κυρίαρχος πολιτισμός μίας χώρας δεν επηρεάζεται από τις υπόλοιπες κουλτούρες εντός της επικράτειάς της. Ωστόσο, οι μειονοτικές ταυτότητες έχουν τη δυνατότητα να αναδειχτούν δημόσια (μέσω πολιτιστικών δράσεων, εκθέσεων σε μουσεία, κ.ά.), παρότι δρουν περιφερειακά, δηλαδή γύρω από την κυρίαρχη ταυτότητα. Όσον αφορά την τουρκόφωνη μειονότητά της, μετά από την καθεστωτική αλλαγή του 1989 η Βουλγαρία έχει προσφέρει στην τουρκόφωνη μειονότητα διάφορους διαύλους έκφρασης. Όπως θα αναλυθεί παρακάτω, λόγω της προσπάθειας εκδημοκρατισμού της, η χώρα έχει προβεί σε ριζικές αλλαγές αποκαθιστώντας τα απαγορευμένα θρησκευτικά της δικαιώματα, δημιουργώντας εκπαιδευτικά προγράμματα τα οποία περιλαμβάνουν τη μητρική της γλώσσα, αδειοδοτώντας τηλεοπτικά και ραδιοφωνικά προγράμματα στα τουρκικά, δημιουργώντας προγράμματα για την προστασία της πολιτιστικής της κληρονομιάς, κ.ά. (Nazarska, 2016, p. 540).

5. ΟΙ ΑΛΛΑΓΕΣ ΠΟΥ ΕΠΕΦΕΡΕ Η ΠΡΟΣΧΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ ΣΤΗ ΜΕΙΟΝΟΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ

Όπως προαναφέρθηκε, η Βουλγαρία υπέγραψε τη συνθήκη της ένταξής της στην ΕΕ στις 25 Απριλίου του 2005 και αυτή τέθηκε επίσημα σε ισχύ τον Ιανουάριο του 2007. (European Union, 2007)

Η προσχώρηση της Βουλγαρίας στην ΕΕ και τα νέα πολιτικά κόμματα τα οποία εμφανίστηκαν στο πολιτικό στερέωμα επέφεραν αλλαγές στον τρόπο με τον οποίο

αντιμετωπίζεται πλέον η μουσουλμανική μειονότητα της χώρα, οι οποίες έχουν οδηγήσει σε ένα είδος αναγέννησης της μουσουλμανική θρησκείας. Μεταξύ αυτών των νέων κομμάτων υπήρξαν ορισμένα τα οποία προασπίζονταν τα δικαιώματα της ισλαμικής μειονότητας, με βασικότερο το Κίνημα για τα Δικαιώματα και τις Ελευθερίες του Αχμέτ Ντογάν. Η συμβολή του κόμματος αυτού στην άρση των απαγορεύσεων οι οποίες αφορούσαν τις μουσουλμανικές θρησκευτικές πρακτικές θα αναλυθεί παρακάτω.

Βέβαια, όπως με κάθε διεύρυνση της ΕΕ, υπήρχαν προϋποθέσεις τις οποίες έπρεπε να πληροί η Βουλγαρία προκειμένου να προσχωρήσει στην Ένωση.

Από τη διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης του 2007, η οποία περιλάμβανε τη Ρουμανία και τη Βουλγαρία, προκύπτει το ερώτημα εάν η Βουλγαρία «εξευρωπαϊσθηκε» και εάν τελικά αυτός ο εξευρωπαϊσμός επηρέασε θετικά την τουρκική μουσουλμανική μειονότητα. Με άλλα λόγια, εάν έγινε κάποια πρόοδος ως προς τη ίση μεταχείριση της μουσουλμανικής μειονότητας, η οποία μέχρι το 1989 δεχόταν ουσιαστικά καταπίεση και λογοκρισία για λόγους κυρίως πολιτικής φύσεως.

Σε αυτό το σημείο υπενθυμίζεται ότι η δημοκρατία και ο σεβασμός των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ελευθεριών συγκαταλέγονται στις ιδρυτικές αρχές και αξίες της ΕΕ και αποτελούν σημαντικά κριτήρια για την ένταξη ενός νέου κράτους. Στα ανθρώπινα δικαιώματα περιλαμβάνονται φυσικά και τα μειονοτικά δικαιώματα, για τα οποία υπάρχει ειδική μέριμνα από την ΕΕ, ιδιαίτερα μετά από τη θέσπιση των Κριτηρίων Προσχώρησης της Κοπεγχάγης (Copenhagen Accession Criteria) το 1993, τα οποία περιλαμβάνουν α) τη σταθερότητα των θεσμών του υποψήφιου κράτους-μέλους ώστε να εγγυάται τη δημοκρατία, το κράτος δικαίου, τα ανθρώπινα δικαιώματα και τον σεβασμό και προστασία των μειονοτήτων, β) μία λειτουργική οικονομία της αγοράς ικανή να αντιμετωπίσει την ανταγωνιστική πίεση και τις δυνάμεις της αγοράς εντός της ΕΕ, γ) την ικανότητα ανάληψης των υποχρεώσεων της ιδιότητας μέλους, συμπεριλαμβανομένης της ικανότητας αποτελεσματικής εφαρμογής των κανόνων, των προτύπων και των πολιτικών που συνθέτουν το σώμα της νομοθεσίας της ΕΕ (το « ευρωπαϊκό κεκτημένο»), και την τήρηση των στόχων της πολιτικής, οικονομικής και νομισματικής ένωσης, με τα οποία πρέπει να συμμορφώνεται κάθε χώρα η οποία επιθυμεί να γίνει μέλος της. Συνεπώς, με την ένταξή της, πέραν των ζητημάτων της διαφθοράς, του οργανωμένου εγκλήματος, του αναποτελεσματικού νομικού συστήματος και της φτώχειας, η Βουλγαρία χρειάστηκε να αντιμετωπίσει και την πρόκληση της βέλτιστης δυνατής ενσωμάτωσης των μειονοτικών πληθυσμών στην κοινωνία, η οποία

περιλάμβανε τόσο την άρση προηγούμενων θρησκευτικών απαγορεύσεων, όσο και τη δημοκρατικότερη αντιμετώπιση αυτών των πληθυσμών (European Union, 1993).

Το νέο Σύνταγμα της Βουλγαρίας του 1991, παρότι αναγνώριζε την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων των πληθυσμών των οποίων η μητρική γλώσσα δεν ήταν η βουλγαρική, δεν προέβλεπε την προστασία των μειονοτήτων, ούτε αναγνώριζε πόσες ή ποιες ήταν οι μειονότητες εντός της επικράτειά της.

5.1 Η εναρμόνιση της Βουλγαρίας με τα κριτήρια ένταξης της ΕΕ

Μετά την καθεστωτική αλλαγή, όταν η χώρα έγινε μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης (1992), υποχρεώθηκε να εναρμονιστεί με τα Κριτήρια της Κοπεγχάγης, ένα εκ των οποίων ήταν η προστασία των εθνικών μειονοτήτων. Ενδεικτικά, στη Διαδικτυακή Πύλη του Συμβουλίου της Ευρώπης αναφέρεται ότι η Βουλγαρία υπέγραψε τη Σύμβαση-Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων το 1997 και την επικύρωσε το 1999 και ότι η χώρα βρίσκεται υπό παρακολούθηση όσον αφορά την προστασία των μειονοτήτων της. Μέχρι στιγμής, έχουν ολοκληρωθεί πέντε κύκλοι παρακολούθησης. Η Βουλγαρία κατέθεσε την έκθεση της για τον πρώτο κύκλο το 2000, για τον δεύτερο κύκλο το 2007, τον τρίτο το 2012 και τον τέταρτο το 2017.

Εκτός από την Σύμβαση-Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων, το 2006 η Βουλγαρία επικύρωσε και τη Σύμβαση για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO, η οποία εστιάζεται σε πολιτισμικές εκφάνσεις οι οποίες δεν έχουν απτή, υλική διάσταση.

Ως αποτέλεσμα της υπογραφής των παραπάνω συμβάσεων, το βουλγαρικό κράτος υιοθέτησε ειδικούς νόμους για τις εθνικές μειονότητες εντός της επικράτειάς του και κατ' επέκταση για την τουρκική μειονότητα. Το νέο νομικό πλαίσιο προβλέπει νόμους σχετικά με την εκπαίδευση, τη γλώσσα, την ιδιοκτησία, την ελευθερία της έκφρασης στην τηλεόραση και το ραδιόφωνο, τις θρησκευτικές εκδηλώσεις και πρακτικές, αλλά και την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς της τουρκόφωνης μειονότητας (Nazarska, 2016, p. 529).

Όσον αφορά την ευρωπαϊκή διαρθρωτική και επενδυτική χρηματοδότηση προς τη Βουλγαρία για την εναρμόνισή της με τα Κριτήρια της Κοπεγχάγης, η χώρα ενισχύθηκε με ευρωπαϊκά κονδύλια τα οποία χωρίζονται σε εκείνα που έλαβε πριν από την ένταξή της, και στα πιο ειδικά προγράμματα στα οποία συμμετέχει μετά την προσχώρησή της στην ΕΕ (Nazarska, 2016, p. 533).

Προενταξιακά, το βουλγαρικό κράτος συμμετείχε στο Πρόγραμμα ISPA (Μέσο Προενταξιακών Διαρθρωτικών Πολιτικών), το οποίο αφορούσε έργα περιβάλλοντος και

μεταφορών και στο Πρόγραμμα PHARE, το οποίο δημιουργήθηκε για την ενίσχυση των θεσμών, της διοίκησης και των επενδύσεων των προς ένταξη κρατών, καθώς και στα προγράμματα «Διασυνοριακή Συνεργασία» και «Πολιτιστικό Πρόγραμμα» (EUR-Lex, Access to European Union Law)

Σημειώνεται ότι στη διαδικτυακή πύλη για το Δίκαιο της ΕΕ περιγράφεται η Συνεργασία για την Ένταξη της Βουλγαρίας και αναλύονται οι στόχοι οι οποίοι ετέθησαν ειδικά για το κράτος αυτό ώστε να πληροί τις προϋποθέσεις για να γίνει κράτος-μέλος της Ένωσης, αλλά πιο συγκεκριμένα οι στόχοι του προγράμματος PHARE, ενός από τα τρία προενταξιακά προγράμματα τα οποία χρηματοδοτούνται από την ΕΕ με σκοπό την ενίσχυση των υποψήφιων χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης κατά την ενταξιακή τους προετοιμασία. Το πρόγραμμα Phare διέθεσε κονδύλια ύψους 1,54 δισ. ευρώ στη Βουλγαρία κατά την περίοδο 1992-2003, εκ των οποίων τα 188,92 εκατ. ευρώ αφορούσαν το έτος 2003. 36 εκατομμύρια ευρώ από το πρόγραμμα Phare διατέθηκαν για τα προγράμματα διασυνοριακής συνεργασίας της Βουλγαρίας με την Ελλάδα (20 εκατομμύρια ευρώ), τη Ρουμανία (8 εκατομμύρια ευρώ), την Τουρκία (3 εκατομμύρια ευρώ), τη Σερβία και το Μαυροβούνιο (3 εκατομμύρια ευρώ) και την Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (2 εκατ. ευρώ). Μία ακόμη προτεραιότητα του προγράμματος αυτού ήταν η προστασία των μειονοτήτων και των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων και μάλιστα τα προβλεπόμενα κονδύλια για τον σκοπό αυτό ανέρχονταν σε 13 εκατομμύρια ευρώ, στοιχείο το οποίο έχει ενδιαφέρον για τα επόμενα κεφάλαια της παρούσας εργασίας. Τέλος, προενταξιακά, η χώρα συμμετείχε και στο Πολιτιστικό Πρόγραμμα (Culture Programme) της Ένωσης. (European Union, 2007)

Μετά την προσχώρηση της στην ΕΕ, η Βουλγαρία εντάχθηκε επίσης στο Πρόγραμμα Περιφερειακής Ανάπτυξης (OPRD, 2007–2013), στο Πολιτιστικό Πρόγραμμα και το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Ανάπτυξης Ανθρώπινου Δυναμικού (OPHRD, 2007–2013) της ΕΕ. Παράλληλα, συνέχισαν να τρέχουν τα επιμέρους προγράμματα Διασυνοριακής Συνεργασίας. Τα διοικητικά όργανα αυτών των προγραμμάτων ήταν τα υπουργεία Μεταφορών και Περιφερειακής Ανάπτυξης και Παιδείας και Πολιτισμού, αλλά δικαιούχοι ήταν κυρίως οι δήμοι. Αναφορικά με το OPHRD, πρόκειται για ένα πρόγραμμα χρηματοδοτούμενο από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο με στόχο τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και την καταπολέμηση της φτώχειας και έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον το γεγονός ότι στους στόχους του προγράμματος για το 2020 συμπεριλαμβάνονταν και ευάλωτες κοινωνικές ομάδες όπως η μειονότητα των Ρομά. Το γεγονός αυτό είναι θετικό

αφού καταδεικνύει ότι τα τελευταία χρόνια η ΕΕ και κατ' επέκταση το βουλγαρικό κράτος κάνουν από κοινού προσπάθειες ώστε να συμπεριλαμβάνονται στο πρόγραμμα οι μειονότητες. Με άλλα λόγια, η κοινωνική συμπερίληψη αποτελεί στόχο του κράτους, αλλά το πόσο επιτυχημένη είναι αυτή η προσπάθεια θα εξεταστεί παρακάτω. (European Union, 2007)

5.2. Οι θετικές εξελίξεις που επέφερε η προσχώρηση της Βουλγαρίας στην ΕΕ

Λόγω των δραματικών κοινωνικοπολιτικών αλλαγών οι οποίες συντελέστηκαν στη χώρα κατά τη μετακομμουνιστική περίοδο αλλά και των κονδυλίων της ΕΕ, η ισλαμική μειονότητα απέκτησε αρκετές ελευθερίες, οι οποίες ήταν αδιανόητες πριν από την καθεστωτική αλλαγή. Αυτές οι σημαντικές ελευθερίες αφορούσαν κυρίως την άρση των θρησκευτικών απαγορεύσεων οι οποίες υπήρχαν μέχρι εκείνη την ιστορική καμπή για τη χώρα, αλλά και τη δημιουργία διαύλων έκφρασης για τον μουσουλμανικό πληθυσμό. Οι τουρκόφωνοι πληθυσμοί έχουν αποτελέσει και συνεχίζουν να αποτελούν σημαντικό κομμάτι της βουλγαρικής κοινωνίας, επομένως ήταν σημαντικό να δημιουργηθούν διάλογοι επικοινωνίας για τους πολίτες αυτούς έτσι ώστε η Βουλγαρία να κάνει το άλμα προς τη δημοκρατία.

Στις πρακτικές οι οποίες είχαν θετική επίδραση στη μουσουλμανική μειονότητα συγκαταλέγονται και αυτές οι οποίες σχετίζονταν με το ραδιόφωνο και την τηλεόραση. Το 2000, η κρατική τηλεόραση της Βουλγαρίας άρχισε να εκπέμπει ένα δεκαπεντάλεπτο δελτίο της βουλγαρικής επικαιρότητας στην τουρκική γλώσσα. Μεταξύ του 2006 και του 2009 υπήρξε ένα ακόμη κανάλι το οποίο, εκτός από ειδήσεις, πρόβαλε και προγράμματα πολιτιστικού περιεχομένου στα τουρκικά, ενώ το 2015 δημιουργήθηκε ένα κανάλι αφιερωμένο εξ ολοκλήρου στην τουρκική μειονότητα (Nazarska, 2016, p. 529).

Σε αυτό το σημείο κρίνεται σημαντικό να γίνει αναφορά στο Κίνημα για τα Δικαιώματα και τις Ελευθερίες, το οποίο, παρότι δεν σχετίζεται με τις αλλαγές τις οποίες επέφερε η προσχώρηση του βουλγαρικού κράτους στην ΕΕ, σηματοδότησε μια νέα εποχή για τη μουσουλμανική μειονότητα και σίγουρα αποτέλεσε μία σημαντική πλατφόρμα έκφρασης του πιο φλέγοντος ζητήματος για τη τουρκόφωνη μουσουλμανική μειονότητα, δηλαδή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων της. Το κόμμα αυτό ξεχώρισε μεταξύ των άλλων μειονοτικών κομμάτων καθώς διεκδίκησε ενεργά την άρση ορισμένων απαγορεύσεων θρησκευτικού τύπου. Επίσης, λόγω των μετριοπαθών του θέσεων, κατόρθωσε να κερδίσει περισσότερη εύνοια στον πολιτικό χώρο σε σχέση με τα υπόλοιπα κόμματα τα οποία προασπίζονταν τα μειονοτικά δικαιώματα.

Στην αρχική πλατφόρμα του Κινήματος για τα Δικαιώματα και τις Ελευθερίες αναφέρονταν μερικές από τις διεκδικήσεις του, όπως η προαναφερόμενη άρση των θρησκευτικών απαγορεύσεων που υπήρχαν μέχρι τότε εις βάρος της μειονότητας, η διδασχή της ισλαμικής θρησκείας για όποιους μαθητές της τουρκικής μειονότητας το επιθυμούσαν, η ανακαίνιση των μουσουλμανικών τεμενών στις περιοχές Ράζγκραντ, Κιουστεντίλ και Πλόβντιβ, η δημιουργία χώρων προσευχής, η συνέχιση των θρησκευτικών τελετών και η καθιέρωση του Ραμαζανιού και του Κουρμπάν ως εθνικές εορτές, καθώς και η άρση της απαγόρευσης η οποία αφορούσε την έκδοση βιβλίων θρησκευτικού περιεχομένου, συμπεριλαμβανόμενου του Κορανίου. Υψίστης σημασίας ήταν επίσης η διεκδίκηση της επιστροφής των ακινήτων τα οποία ανήκαν παλαιότερα στην ισλαμική κοινότητα, τα οποία, όπως προαναφέρεται, είχαν κρατικοποιηθεί πριν από το 1989 (Nazarska, 2016, p. 531).

Το κόμμα του Αχμέντ Ντογάν σηματοδότησε κατά κάποιο τρόπο μία νέα εποχή για τη μειονοτική κοινότητα των Τούρκων Με τη μετριοπαθή του στάση κατάφερε να παραμείνει στην πολιτική σκηνή και να προσπεράσει τα υπόλοιπα μειονοτικά κόμματα χάρη στην αντίθεση του στον ριζοσπαστισμό. Σύμφωνα με τον Γιουνάν Λούφτι, τον τότε αντιπρόεδρο του κόμματος, στόχος του Κινήματος ήταν να αγωνιστεί για μία ισχυρή θέση του Ισλάμ στη Βουλγαρία, μένοντας όμως μακριά από την ισλαμιστική προπαγάνδα και υποστηρίζοντας την ισότητα όλων των μειονοτήτων της χώρας. Έκτοτε, αυτή η στάση έχει επιτρέψει στο Κίνημα για τα Δικαιώματα και τις Ελευθερίες να μετέχει σε κυβερνήσεις συνασπισμού, ενώ σύμφωνα με επίσημα αποτελέσματα τα οποία καταγράφονται από την Ευρωπαϊκή Ένωση, παραμένει μέχρι και σήμερα το τρίτο μεγαλύτερο κόμμα στη Βουλγαρία (Christidis, 2008, σσ. 345-359).

Επανερχόμενοι στο θέμα των νέων, θετικών πρακτικών οι οποίες υιοθετήθηκαν από το βουλγαρικό κράτος κατά την προενταξιακή του περίοδο, υπήρξαν εξελίξεις και στον τομέα της μητρικής γλώσσας της μουσουλμανικής μειονότητας. Πιο συγκεκριμένα, βάσει μίας νέας, πιο ευνοϊκής διάταξης για την εκπαίδευση των μειονοτήτων, το μάθημα της τουρκικής γλώσσας εισήχθη το 2000 ως προαιρετικό μάθημα στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Σύμφωνα με την ίδια διάταξη, το 2001 τα τουρκικά έγιναν υποχρεωτικό μάθημα για τους τουρκόφωνους μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευση με χρηματοδότηση από το κράτος, ενώ από το 2004-2009 το μάθημα των τουρκικών ήταν πλέον διαθέσιμο σε όλες τις τάξεις. Τέλος, το πιο σημαντικό βήμα εξευρωπαϊσμού στον τομέα της εκπαίδευσης αποτέλεσε η δημιουργία ενός «κέντρου ένταξης των μαθητών εθνικών μειονοτήτων» στις αρχές του 21ου αιώνα (Nazarska, 2016, σσ. 529-530).

Όσον αφορά τα κτήρια τα οποία ανήκαν στη μουσουλμανική μειονότητα, πολλά από αυτά είτε είχαν καταρρεύσει λόγω φυσικών καταστροφών είτε, ως επί το πλείστον, είχαν εθνικοποιηθεί αφού πρώτα υπήρξε εκκοσμίκευση. Το κοινό σημείο αυτών των χώρων, θρησκευτικών και μη, ήταν ότι έχρηζαν φροντίδας, ανακαίνισης και αξιοποίησης. Επομένως, κατά την προενταξιακή του περίοδο, το κράτος ξεκίνησε τη διαδικασία αναπαλαίωσης αυτών των χώρων με κονδύλια από τα ενωσιακά προγράμματα. Ένα από τα βασικότερα προγράμματα χρηματοδότησης ήταν το Ευρωπαϊκό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Περιφερειακής Ανάπτυξης (OPRD), το οποίο ασχολήθηκε με την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς των μειονοτικών πληθυσμών της Βουλγαρίας. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι με κονδύλια αυτού του προγράμματος, αξιοποιήθηκε το Εσκή Τζαμί, το οποίο μετατράπηκε σε μουσειακό χώρο ανοιχτό προς το κοινό και τουρίστες παντός θρησκεύματος (Nazarska, 2016, σ. 533).

Ωστόσο, η αποκατάσταση των χώρων οι οποίοι ανήκαν προηγουμένως στις μουσουλμανικές κοινότητες δεν περιορίστηκε στα θρησκευτικά κτήρια. Μέρος των κονδυλίων της προενταξιακής βοήθειας για τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς της μουσουλμανικής μειονότητας διατέθηκαν για την αποκατάσταση λουτρών και υπαίθριων κτισμάτων, όπως στοές, γέφυρες και στρατιωτικά οχυρά. Παράδειγμα αποτελεί η κλειστή αγορά της πόλης Γιαμπόλ, η οποία αποκαταστάθηκε το 2013 με χρηματοδότηση από την ΕΕ και έκτοτε χρησιμοποιείται για πολιτιστικούς και ενημερωτικούς σκοπούς και στεγάζει επίσης έναν μουσειακό χώρο. Κατά την υλοποίηση του OPRD, η γραμμή η οποία ακολουθήθηκε σχετικά με τα τουρκικά χαμάμ ήταν αυτή της μετατροπής τους σε αρχαιολογικούς χώρους ή τουριστικά κέντρα, όπως στην περίπτωση του Ντέλι Χαμάμ στην πόλη Λόβετς, το οποίο, μετά από ένα εξαετές έργο αποκατάστασης, έχει μετατραπεί σε μουσείο. Επίσης, το 2011-2013, οι στρατώνες στην πόλη Βίντιν μετατράπηκαν σε μουσείο ιστορίας. Τέλος, μία ακόμη αποκατάσταση ενδεικτική του εξευρωπαϊσμού τον οποίο συνέχισε να επιδιώκει η χώρα και μετά την προσχώρησή της στην ΕΕ, είναι αυτή της Γέφυρας Σεϊτάν, η οποία αποτελεί μία από τις πολλές γέφυρες οι οποίες αποκαταστάθηκαν, καθώς οι γέφυρες αποτελούν μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς των τουρκόφωνων πολιτών της Βουλγαρίας και χρονολογούνται από την οθωμανική περίοδο (Nazarska, 2016, σ. 534).

5.3. Οι εσωτερικές αρνητικές αντιδράσεις και οι ευρωπαϊκές ανησυχίες που προκάλεσε η νέα μειονοτική πολιτική

Η ανάλυση αυτή δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ολοκληρωμένη αν δεν αναφερόταν στην αρνητική αντίδραση των πολιτών και ορισμένων πολιτικών στα προαναφερόμενα βήματα εκδημοκρατισμού, αλλά και στις αξιολογήσεις των θεσμικών οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με την πρόοδο της Βουλγαρίας στα μειονοτικά ζητήματα, ώστε να κατανοηθεί η πραγματική πρόοδος της χώρας και να αναδειχθούν οι τομείς οι οποίοι επιδέχονται βελτίωση.

Κατ' αρχάς, εγέρθηκαν αντιδράσεις όσον αφορά την έγκριση τηλεοπτικών εκπομπών και τη δημιουργία καναλιών για τη μουσουλμανική μειονότητα. Οι πρωτοστάτες σε αυτή την αντίδραση στον νέο νόμο, ο οποίος επέτρεπε τη δημιουργία τουρκικού καναλιού στη βουλγαρική τηλεόραση, ήταν οι οπαδοί του ακροδεξιού κόμματος Ataka, οι οποίοι το 2011 πολιόρκησαν το κτήριο του βουλγαρικού δημόσιου τηλεοπτικού σταθμού και απευθυνόμενοι στο Συμβούλιο Ρύθμισης Ηλεκτρονικών Μέσων απαίτησαν την ακύρωση του νέου νόμου (Nazarska, 2016, σ. 531).

Από την πλευρά της ΕΕ, υπήρξαν αντιδράσεις και αμφισβητήσεις από τα θεσμικά της όργανα γύρω από τον νέο βουλγαρικό Νόμο περί Θρησκειών του 2002, γνωστό ως Confessions Act , ο οποίος αντικατέστησε τον Νόμο περί Θρησκευμάτων (Denominations Act) του 1949. Σύμφωνα με την Έκθεση της Επιτροπής Νομικών Θεμάτων και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης της Ευρώπης (PACE), υπήρχαν ερωτηματικά σχετικά με το περιεχόμενο και τη διατύπωση των άρθρων του νέου νόμου, παρότι, σε αντίθεση με τον προηγούμενο, ο νέος νόμος αναγνώριζε τη θρησκευτική ελευθερία ως θεμελιώδες δικαίωμα, υποστήριζε την ίση αντιμετώπιση όλων των θρησκειών και τον διαχωρισμό εκκλησίας και κράτους, ήταν δε υπέρ της κρατικής και τοπικής υποστήριξης των μειονοτήτων και του πιο συμβουλευτικού ρόλου της Διεύθυνσης Θρησκευτικών Υποθέσεων, η οποία προηγουμένως είχε ελεγκτικό ρόλο. (Council of Europe, Parliamentary Assembly, 2004).

Στην έκθεση της Επιτροπής αναφέρονταν και οι ανησυχίες των θρησκευτικών κοινοτήτων - με εξαίρεση την επίσημη Βουλγαρική Ορθόδοξη Εκκλησία και την Εβραϊκή Κοινότητα - αλλά και ορισμένων ΜΚΟ, όπως η Βουλγαρική Επιτροπή του Ελσίνκι, σχετικά με συγκεκριμένα άρθρα του νέου νόμου. Παραδείγματος χάριν, το Άρθρο 10 αναφέρεται στην ειδική αναγνώριση της Ανατολικής Ορθοδοξίας, γεγονός το οποίο προβλημάτισε τις άλλες θρησκευτικές κοινότητες, οι οποίες υποστήριζαν ότι θα μπορούσε να οδηγήσει σε προκαταλήψεις έναντι των άλλων θρησκειών. Άλλα άρθρα του νόμου κατηγορήθηκαν για ασάφεια. Επίσης, το Άρθρο 7 προκάλεσε την ανησυχία ότι ορισμένες θρησκευτικές

κοινότητες θα μπορούσαν να αποκλειστούν από τις δημόσιες συζητήσεις σχετικές με θέματα της κοινωνίας των πολιτών (π.χ. έκτρωση, ευθανασία, κλωνοποίηση κ.ά.). Τέλος, υπήρξαν αντιδράσεις και ενάντια στην ανάμειξη του κράτους στις εσωτερικές υποθέσεις των διαφόρων θρησκευτικών κοινοτήτων (Council of Europe, Parliamentary Assembly, 2004).

Δεδομένων των ανωτέρω ανησυχιών, η Επιτροπή Νομικών Θεμάτων και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων της ΕΕ παρότρυνε τη Βουλγαρία να συμμορφωθεί με τους νόμους του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και να διασφαλίσει ότι όλες οι θρησκείες εντός της επικράτειας της θα απολάμβαναν ίση μεταχείριση, αλλά και ότι η ειδική αναγνώριση της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας δεν θα οδηγούσε σε διακρίσεις εις βάρος των άλλων θρησκειών σε θέματα όπως η κρατική χρηματοδότηση, η επιστροφή περιουσιών, η φορολογική μεταχείριση, ή η διδασκαλία της θρησκείας τους. Επίσης, την προέτρεψε να παράσχει στην εκάστοτε θρησκεία άδεια ίδρυσης θρησκευτικού νομικού προσώπου χωρίς να προβαίνει σε αξιολογικές κρίσεις των θρησκευτικών πεποιθήσεων ή των κανόνων της εφόσον αυτή συμμορφώνεται με τον νόμο. Τέλος, ζητήθηκε από τη Βουλγαρία μία πιο σαφής διατύπωση όσον αφορά τον μη δεσμευτικό ρόλο της Διεύθυνσης Θρησκευτικών Υποθέσεων στις πρακτικές των θρησκευτικών κοινοτήτων, τη νόμιμη συμμετοχή των θρησκευτικών κοινοτήτων στα κοινωνικοπολιτικά ζητήματα κ.ά. (Council of Europe, Parliamentary Assembly, 2004)

Ο Νόμος περί Θρησκειών δεν προκάλεσε αντιδράσεις μόνο εντός των θρησκευτικών μειονοτήτων, αλλά και μεταξύ των πολιτών και ορισμένων ακραίων εθνικιστικών κομμάτων, όπως το ΑΤΑΚΑ και το VMRO. Πιο συγκεκριμένα, το Άρθρο 5, βάσει του οποίου αποκαταστάθηκε η προαναφερόμενη κλειστή αγορά στην πόλη Γιάμπολ, προκάλεσε αναστάτωση στους πολίτες της χώρας, στις τοπικές κοινωνίες και ιδιαίτερα στους ψηφοφόρους των εθνικιστικών κομμάτων της χώρας και σε οπαδούς ποδοσφαιρικών ομάδων, καθώς αναφερόταν στη δυνατότητα αποκατάστασης ορισμένων κυρίως θρησκευτικών, αλλά και μη θρησκευτικών χώρων. Υπήρχαν αιτήσεις για σχεδόν τριάντα τέτοιους χώρους και κτήρια όπως τζαμιά, μεντρεσέδες και κοιμητήρια εκ μέρους του Γραφείου του Μεγάλου Μουφτή, ωστόσο οι περισσότερες από αυτές απορρίφθηκαν από τα περιφερειακά δικαστήρια. Οι προαναφερόμενοι αντιτιθέμενοι εξέφρασαν τις αντιρρήσεις τους για αυτή την εξέλιξη ξεκινώντας μια εκστρατεία συλλογής υπογραφών, πορείες διαμαρτυρίας, αλλά και οργανώνοντας ομάδες υποστήριξης στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι αντιδράσεις αυτές συνεχίστηκαν έως και τον Φεβρουάριο του

2014, όταν οπαδοί ποδοσφαιρικών ομάδων βανδάλισαν το τζαμί στην περιοχή Πλόβντιβ, ενώ η τοπική αστυνομία δεν αντέδρασε καθόλου στο συμβάν (Nazarska, 2016, p. 531).

Μία περίπτωση ιδιαίτερα ενδεικτική της αρνητικής αντίδρασης απέναντι στον νέο θρησκευτικό νόμο και ενδεχομένως της οπισθοδρόμησης της Βουλγαρίας στη διαδικασία εκδημοκρατισμού αποτέλεσε το Φετίχ Μεχμέτ Τζαμί. Όταν μετά από μία περίοδο μη λειτουργίας του, το Γραφείο του Μεγάλου Μουφτή υπέβαλλε το 2009 και το 2012 αιτήσεις για την ανακαίνισή του, μέλη του κόμματος VMRO όχι απλώς διαμαρτυρήθηκαν, αλλά απαίτησαν την κατεδάφισή του. Οι αντιδράσεις δεν σταμάτησαν εκεί, καθώς το ΑΤΑΚΑ, το άλλο εθνικιστικό κόμμα της χώρας, εξέφρασε την ανησυχία του σχετικά με την εξάπλωση του Ισλάμ όταν ο Υπουργός Πολιτισμού της Τουρκίας ζήτησε το 2012 να συμπεριληφθεί το τζαμί στη λίστα της UNESCO. Μετά από διαμαρτυρίες μπροστά στο τζαμί, το 2013 βρέθηκε μία μέση λύση, δηλαδή η μετατροπή του σε μουσείο (Nazarska, 2016, p. 532).

Τέλος, σύμφωνα με τη Nazarska, υπήρξαν και άλλοι μουσουλμανικοί λατρευτικοί χώροι οι οποίοι υπέστησαν βίαιο βανδαλισμό και είχε προκαλέσει βαθιά ανησυχία το γεγονός ότι μεταξύ του 2003 και του 2012 σημειώθηκαν 200 περιστατικά επιθέσεων εναντίον μουσουλμανικών θρησκευτικών χώρων. Επίσης, επιδέχεται σχολιασμό το γεγονός ότι οι χώροι οι οποίοι αναδομήθηκαν δεν διατήρησαν τη θρησκευτική τους ταυτότητα, αλλά μετατράπηκαν σε μουσειακούς χώρους ουδέτερης θρησκευτικής ταυτότητας. (Nazarska, 2016, p. 535).

Είναι επίσης σημαντικό να γίνει μια ακόμη αναφορά στα βήματα προόδου τα οποία έχουν σημειωθεί στην εκπαίδευση της μουσουλμανικής μειονότητας και ιδιαίτερα στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, όπου η πρόοδος είναι αργή, εγείροντας ανησυχίες εντός της ΕΕ σχετικά με τις ελλείψεις σε αυτόν τον τομέα.

Πιο αναλυτικά, το πρόβλημα έγκειται στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα τα οποία προσφέρουν προγράμματα θρησκευτικού περιεχομένου, προετοιμάζουν άτομα για θέσεις θρησκευτικών λειτουργών, ή προσφέρουν μαθήματα κορανίου και ισλαμικής θεολογίας, χωρίς όμως να παρέχουν στους φοιτητές τους κάποιο είδος ακαδημαϊκή αναγνώριση. Το αποτέλεσμα είναι ότι τα άτομα τα οποία έχουν παρακολουθήσει τα παραπάνω εκπαιδευτικά προγράμματα δεν μπορούν να συνεχίσουν τις σπουδές τους. Δηλαδή, το βουλγαρικό κράτος επιτρέπει τη διεξαγωγή θρησκευτικών μαθημάτων για τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς, ωστόσο δεν υπάρχει κάποια περαιτέρω συνέχεια μετά το τέλος αυτών των μαθημάτων εφόσον κάποιος το επιθυμεί (Rositsa Dzhekova, 2015, p. 34)

Σε αυτή την κατηγορία εκπαιδευτικών ιδρυμάτων ανήκει και το Ανώτατο Ισλαμικό Ινστιτούτο της Βουλγαρίας, το οποίο προετοιμάζει κληρικούς και ακαδημαϊκούς, χωρίς ωστόσο το ινστιτούτο να έχει επίσημη διαπίστευση από τις βουλγαρικές αρχές, με αποτέλεσμα τα διπλώματά του να μην αναγνωρίζονται στη Βουλγαρία και οι απόφοιτοί του να μην μπορούν να συνεχίσουν τις σπουδές τους στο πλαίσιο μεταπτυχιακών προγραμμάτων σε βουλγαρικά ή ευρωπαϊκά πανεπιστήμια. Επίσης, σύμφωνα με τη Dzhekona, το ινστιτούτο, ελλείπει πόρων, βασίζεται σε δωρεές από την Τουρκία και άλλες μουσουλμανικές χώρες, ενώ κρίνεται ότι οι εγκαταστάσεις του είναι ακατάλληλες και ότι το επίπεδο εκπαίδευσης το οποίο παρέχει είναι ιδιαίτερα χαμηλό αφού πάσχει από έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού. Συνεπώς, αδυνατεί να παράγει άρτια εκπαιδευμένους πτυχιούχους (Rositsa Dzhekona, 2015, p. 34).

Ένα ακόμη παράδειγμα αποτελούν τα μουσουλμανικά διοικητικά συμβούλια, τα οποία προσφέρουν μαθήματα του Κορανίου χωρίς να προσφέρουν κάποια διαπίστευση μετά από την ολοκλήρωση των μαθημάτων. Οι φοιτητές αυτού του προγράμματος έχουν μόνο τη δυνατότητα να γίνουν ιμάμηδες ή χότζες. Και αυτό το πρόγραμμα λαμβάνει ξένη χρηματοδότηση άγνωστης προέλευσης από ιδρύματα ή ιδιώτες και δεν είναι σαφής ο βαθμός παρέμβασης της Μουφτείας στο πρόγραμμα μαθημάτων, γεγονός το οποίο στο παρελθόν είχε επικριθεί. Τα μόνα εκπαιδευτικά ιδρύματα τα οποία προσφέρουν κάποια διαπίστευση είναι τα τρία ισλαμικά σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στις πόλεις Σούμεν, Μόμτσιλγκραντ και Ρούσε, τα οποία είναι διαπιστευμένα από το Υπουργείο Παιδείας και Επιστημών και χορηγούν επίσημα αναγνωρισμένα πτυχία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Τα σχολεία αυτά, παράλληλα με τα υποχρεωτικά μαθήματα τα οποία προβλέπονται από το εθνικό πρόγραμμα σπουδών, διδάσκουν την ισλαμική θρησκεία, Αραβικά, Τουρκικά και Αγγλικά (Rositsa Dzhekona, 2015, p. 34).

Για την ολοκλήρωση αυτού του κεφαλαίου, κρίθηκε σκόπιμο να αναφερθούν οι εκθέσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με την πρόοδο της Βουλγαρίας στα ζητήματα των εθνικών μειονοτήτων, καθώς και στις εκθέσεις της ίδιας της χώρας βάσει της Σύμβασης-Πλαίσιο για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων της. Οι εκθέσεις αυτές προέρχονται κυρίως από την PACE και περιγράφουν τα θετικά βήματα τα οποία έχει κάνει η χώρα, τους τομείς οι οποίοι χρήζουν βελτίωσης και τις σχετικές συστάσεις του PACE όσον αφορά τα εκκρεμή ζητήματα. Προκειμένου να σχηματιστεί μια συνολική εικόνα της πορείας της χώρας, θα υπάρξει αναφορά σε παλαιότερα έγγραφα, αλλά και στα πιο πρόσφατα, ώστε να καταστεί πιο κατανοητή η πορεία εξευρωπαϊσμού της Βουλγαρίας.

Τα πρώτα ευρωπαϊκά κείμενα τα οποία θα εξεταστούν είναι οι εκθέσεις της Συμβουλευτικής Επιτροπής σχετικά με τα εθνικές μειονότητες της Δημοκρατίας της Βουλγαρίας, τις οποίες προβλέπει το Άρθρο 25, παράγραφος 1 της Σύμβασης-Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων. Οι εκθέσεις για τα νέα κράτη-μέλη, οι οποίες είναι διαθέσιμες στον ιστότοπο του Συμβουλίου της Ευρώπης, εξετάζουν εάν η εκάστοτε υπό παρακολούθηση χώρα τηρεί τη Σύμβαση Πλαίσιο και εάν επιτυγχάνει τους στόχους που της έχουν τεθεί, περιλαμβάνουν δε και τις συστάσεις της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου για τη βελτίωση ορισμένων ζητημάτων, τις εκθέσεις του κράτους-μέλους, τα σχόλια άλλων κρατών, καθώς και τις αποφάσεις της Συμβουλευτικής Επιτροπής. Στην περίπτωση της Βουλγαρίας, έχουν υπάρξει πέντε κύκλοι παρακολούθησης. Ενδεικτικά, θα αναφερθούμε στον πρώτο και τον τελευταίο (πέμπτο) κύκλο (Council of Europe, FCNM, 2021).

Η έκθεση του πρώτου κύκλου παρακολούθησης είναι σαφώς πιο λεπτομερής και περιέχει πληροφορίες σχετικά με την ιστορία της μουσουλμανικής μειονότητας και το πως εγκαταστάθηκε στα εδάφη της Βουλγαρίας, τη νομοθεσία περί προστασίας των μειονοτήτων, τα μέτρα για την ένταξη τους στη βουλγαρική κοινωνία, αλλά και τις πολιτιστικές δράσεις οι οποίες είχαν πραγματοποιηθεί (Council of Europe, 2003)

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το τμήμα της έκθεσης το οποίο αναφέρεται στις προσπάθειες της Βουλγαρίας να εξοικειώσει το ευρύ κοινό και τις κρατικούς φορείς σχετικά με τη Σύμβαση Πλαίσιο και παρουσιάζει τις πρώτες εντυπώσεις της κοινωνίας, αλλά και απόψεις ορισμένων μειονοτικών ΜΚΟ σχετικά με αυτή. Συγκεκριμένα, πριν από την επικύρωσή της, η Σύμβαση-Πλαίσιο είχε παρουσιαστεί σε διάφορες εφημερίδες, οι οποίες συμπεριλάμβαναν και μειονοτικές εφημερίδες. Μετά από την επικύρωσή της η σύμβαση συζητήθηκε εκτενώς τόσο στα ΜΜΕ όσο και σε συνέδρια, όπου υπήρξαν έντονοι διάλογοι και πολιτικές αντιπαραθέσεις, ενώ κάποια κόμματα δήλωσαν την αντίθεσή τους στην επικύρωσή της (Council of Europe, 2003).

Η έκθεση αναφέρεται επίσης στις απόψεις ορισμένων μειονοτικών ΜΚΟ, οι οποίες, μεταξύ άλλων, θεωρούσαν ότι ήταν απαραίτητο το ευρύ κοινό να εξοικειωθεί περισσότερο με τη Σύμβαση-Πλαίσιο, να καταπολεμηθούν αποτελεσματικότερα οποιεσδήποτε διακρίσεις και προκαταλήψεις οι οποίες έθιγαν τις μειονότητες, να γίνει μεγαλύτερη προσπάθεια να ενταχθούν στην κοινωνία οι πληθυσμοί των Ρομά, να δημιουργηθεί κρατική προσφυγική υπηρεσία, να υπάρξει εκπροσώπηση των μειονοτήτων στην κρατική διοίκηση και καλύτερος συντονισμός με τις μειονοτικές οργανώσεις για την καλύτερη διανομή των κονδυλίων της ΕΕ

και μεγαλύτερη εκπροσώπηση των μειονοτήτων στα μέσα ενημέρωσης. Αυτές οι διεκδικήσεις των μειονοτικών ΜΚΟ καταδεικνύουν ότι όταν κατατέθηκε η πρώτη έκθεση της Βουλγαρίας το 2003, το κράτος είχε ακόμη πολύ δρόμο να διανύσει όσον αφορά την συμπερίληψη των μειονοτήτων στην κοινωνία (Council of Europe, 2006).

Η απόφαση της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με την εφαρμογή της Σύμβασης-Πλαίσιο επιβεβαίωσε πολλές από τις παραπάνω ανησυχίες των ΜΚΟ, αναγνώρισε ωστόσο και την πρόοδο την οποία είχε κάνει η Βουλγαρία. Η Επιτροπή αποφάνθηκε ότι το κράτος είχε κάνει αρκετά θετικά βήματα ιδίως όσον αφορά την εκμάθηση των μητρικών γλωσσών των μειονοτήτων. Βήμα εξέλιξης θεωρήθηκε και η εφαρμογή του νόμου κατά των διακρίσεων και η έμπρακτη προσπάθεια υποστήριξής του. Ωστόσο, επεσήμαινε ότι έπρεπε να γίνουν πιο ενεργείς προσπάθειες όσον αφορά την κοινωνική συμπερίληψη των μειονοτικών πληθυσμών, τη μεγαλύτερη συμμετοχή τους στα μέσα ενημέρωσης, τη χρήση των μητρικών γλωσσών τους στις διοικητικές υπηρεσίες του κράτους προς διευκόλυνση τους και την προώθηση της πολιτιστικής τους παράδοσης. Τέλος, παρά την πρόοδο η οποία είχε σημειωθεί στην εκπαίδευση των μειονοτικών γλωσσών, η Επιτροπή έκρινε ότι ήταν απαραίτητες περαιτέρω προσπάθειες (Council of Europe, 2006).

Στον τελευταίο ολοκληρωμένο κύκλο παρακολούθησης, δηλαδή τον πέμπτο κύκλο, η γνωμοδότηση της Συμβουλευτικής Επιτροπής του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου σχετικά με την πρόοδο της Βουλγαρίας στα μειονοτικά ζητήματα, η οποία δημοσιεύτηκε τον Οκτώβριο του 2024, περιλαμβάνει συγκεκριμένα πορίσματα και συστάσεις σχετικά με τα δικαιώματα των μειονοτήτων στη Βουλγαρία. Ενδεικτικά, όσον αφορά το θέμα της διδασκαλίας των μειονοτικών γλωσσών, εκτός από το δικαίωμα εκμάθησης της μητρικής γλώσσας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση (στις τάξεις 1-7, δύο ώρες εβδομαδιαίως), δεν υπάρχουν άλλες δυνατότητες εκμάθησης μειονοτικών γλωσσών στο σχολείο. Η υπάρχουσα προσφορά για την εκμάθηση μειονοτικών γλωσσών δεν είναι ικανοποιητική και δεν πληροί τις υποχρεώσεις που κατοχυρώνονται στη Σύμβαση-Πλαίσιο. Ο αριθμός των μαθητών που σπουδάζουν τη μειονοτική τους γλώσσα είναι πολύ χαμηλός σε σύγκριση με τα αντίστοιχα στοιχεία της απογραφής, και ο αριθμός των μαθητών που σπουδάζουν τουρκικά έχει μειωθεί δραματικά (Council of Europe, 2024).

Επίσης, η Συμβουλευτική Επιτροπή επισημαίνει ότι συνομιλητές από την τουρκική μειονότητα ανέφεραν πολύ περιορισμένη οικονομική υποστήριξη από τις αρχές για τις πολιτιστικές τους δραστηριότητες και ότι οι πολιτιστικές τους δραστηριότητες εξαρτώνται σε

σημαντικό βαθμό από την υποστήριξη της Τουρκίας. Υπό αυτό το πρίσμα, η Συμβουλευτική Επιτροπή δεν διέκρινε κάποια ένδειξη ότι οι αρχές σχεδιάζουν να χρηματοδοτήσουν δραστηριότητες για την προώθηση του πολιτισμού των ατόμων που ανήκουν στην τουρκική μειονότητα (Council of Europe, 2024).

Άτομα που ανήκουν στην τουρκική μειονότητα ενημέρωσαν τη Συμβουλευτική Επιτροπή ότι πολιτικοί από τα ακροδεξιά κόμματα κάνουν μερικές φορές αντιτουρκικές δηλώσεις, όπως, για παράδειγμα, περιγράφοντας την ταχύτερη δημογραφική ανάπτυξη της τουρκικής μειονότητας σε σύγκριση με τον βουλγαρικό πληθυσμό ως απειλή και ότι πολιτικοί από τα ακροδεξιά κόμματα κάνουν μερικές φορές αντιτουρκικές δηλώσεις (Council of Europe, 2024).

Στη συνέχεια, η Συμβουλευτική Επιτροπή σημειώνει ότι στα δημόσια μέσα ενημέρωσης της Βουλγαρίας, το περιεχόμενο και τα προγράμματα που είναι αφιερωμένα σε θέματα μειονοτήτων ή σε μειονοτικές γλώσσες είναι πολύ σπάνια. Εκφράζει την ανησυχία της για το γεγονός ότι οι τουρκικές και οι ρομανί γλώσσες εξακολουθούν να έχουν πολύ περιορισμένη παρουσία στα ραδιοτηλεοπτικά μέσα ενημέρωσης στη Βουλγαρία. Όπως και στις προηγούμενες γνωμοδοτήσεις της, θεωρεί ότι δέκα λεπτά ημερήσιας τηλεοπτικής μετάδοσης στην τουρκική γλώσσα δεν επαρκούν για την κάλυψη των αναγκών και των συμφερόντων των ατόμων που ανήκουν στην τουρκική μειονότητα. Στο πλαίσιο αυτό, η Συμβουλευτική Επιτροπή αναφέρει ότι λόγω της ανεπαρκούς παροχής προγραμμάτων σε μειονοτικές γλώσσες, τα άτομα που ανήκουν στην τουρκική μειονότητα χρησιμοποιούν μέσα ενημέρωσης από την Τουρκία (Council of Europe, 2024).

Τέλος, η Συμβουλευτική Επιτροπή εξέφρασε τη βαθιά της λύπη για το γεγονός ότι η προηγούμενη σύστασή της, με την οποία οι αρχές παροτρύνθηκαν, σε στενή διαβούλευση με εκπροσώπους των εθνικών μειονοτήτων, να αξιολογήσουν την ανάγκη χρήσης μειονοτικών γλωσσών στις συναλλαγές με τις αρχές στις περιοχές που κατοικούνται παραδοσιακά ή σε σημαντικό αριθμό από άτομα που ανήκουν σε αυτές τις μειονότητες, δεν εφαρμόστηκε και ότι οι βουλγαρικές αρχές δεν συμπεριέλαβαν καμία πληροφορία στην κρατική έκθεση σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο σχεδιάζουν να εφαρμόσουν αυτές τις διατάξεις (Council of Europe, 2024).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και το Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 8ης Οκτωβρίου 2020 σχετικά με το κράτος δικαίου και τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα στη Βουλγαρία, το οποίο εξέφραζε έντονη ανησυχία για τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζεται

η ρητορική μίσους από το βουλγαρικό κράτος. Σύμφωνα με την έκθεση αυτή, οι βουλγαρικές αρχές θα έπρεπε να αντιμετωπίζουν πιο ενεργά τις διακρίσεις εις βάρος των μειονοτήτων και των ατόμων της ΛΟΑΤ+ κοινότητας. Επίσης, προέτρεπε τη Βουλγαρία να αντιμετωπίσει πιο αποτελεσματικά την εχθρότητα και ρατσιστική συμπεριφορά κατά του πληθυσμού των Ρομά η οποία συνεχιζόταν ακόμη και το 2020. Τέλος, η απέλαση προσφύγων αιτούντων άσυλο, αλλά και η απέλαση πολιτών τουρκικής καταγωγής οι οποίοι ανήκαν στην αντιπολίτευση προκαλούσε ανησυχίες εντός της ΕΕ (European Parliament, 2020, p. 1).

Από τη μελέτη της Έκθεσης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τον Ρατσισμό και την Μισαλλοδοξία , γίνεται για μία ακόμη φορά αντιληπτό ότι μέχρι και το 2022, έτος δημοσίευσης της εν λόγω έκθεσης, παρά την πρόοδο της Βουλγαρίας γύρω από τα μειονοτικά δικαιώματα, η κοινωνία έχει κάνει κατά καιρούς βήματα πίσω. Το μεταναστευτικό κύμα του 2015, το οποίο αποτελούνταν κυρίως από πρόσφυγες μουσουλμανικής θρησκευτικής ταυτότητας, επέφερε αλλαγές στις κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις της χώρας. Σύμφωνα με τα στοιχεία της έκθεσης, η μεταναστευτική αυτή κρίση έστρεψε την προσοχή της βουλγαρικής κοινωνίας προς τη μουσουλμανική μειονότητα και αύξησε τα περιστατικά ρητορικής μίσους εναντίον της. Η επικριτική συμπεριφορά δεν προερχόταν μόνον από την κοινωνία, καθώς υπήρξε παρόμοιες αντιδράσεις και από τον πολιτικό χώρο. Χαρακτηριστικό της περιόδου εκείνης αποτελεί ο νόμος του 2016 ο οποίος απαγόρευσε τη χρήση της μαντίλας (ECRI, European Commission against Racism and Intolerance, 2022).

Κρίνεται επίσης σκόπιμο να αναφερθεί ότι οι καθυστερήσεις της Βουλγαρίας στη διασφάλιση του απαιτούμενου επιπέδου συμμόρφωσης με το κοινοτικό κεκτημένο σε θέματα κράτους δικαίου και δικαιωμάτων των μειονοτήτων - συχνά λόγω των αντιδράσεων των ακροδεξιών και ακροαριστερών κομμάτων και των πιέσεων των πολιτών - έχουν συμβάλει στη διευρυντική κόπωση της ΕΕ παρότι αυτή είχε ήδη ξεκινήσει από τον πέμπτο γύρο διεύρυνσης της δεκαετίας του 2000 (Ευρωπαϊκή Ένωση, 2025).

Τα τελευταία χρόνια μάλιστα, η διευρυντική κόπωση τείνει να μετατραπεί σε αντίσταση στη διεύρυνση, η οποία οφείλεται όχι μόνο στην ικανότητα απορρόφησης αλλά και τον εσωτερικό κατακερματισμό της ΕΕ και την αδυναμία των υποψηφίων κρατών να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της ενταξιακής διαδικασίας. Η κρίση στην Ευρώπη έχει οδηγήσει σε μια στροφή προς τον λαϊκισμό, τον εθνικισμό και τις διαφωνίες σχετικά με τη φύση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, τα οποία αντιστρατεύονται την πιθανότητα διεύρυνσης. Επιπλέον, τα υποψήφια μέλη της ΕΕ δεν είναι σε θέση και δεν επιθυμούν να

πραγματοποιήσουν τις απαραίτητες πολιτικές και οικονομικές αλλαγές που απαιτούνται για την προσχώρησή τους στην ΕΕ (Economides, 2020).

Ειδικά στην περίπτωση των Δυτικών Βαλκανίων, οι σημερινές πολιτικές και κοινωνικοοικονομικές σχέσεις ΕΕ-Δυτικών Βαλκανίων δεν υπόσχονται ταχεία σύγκλιση και διαρκή μετασχηματισμό της περιοχής. Αντιθέτως, σύμφωνα με τον Matteo Bonomi του Ιδρύματος Ευρωπαϊκών και Προοδευτικών Σπουδών με έδρα τις Βρυξέλλες, το τρέχον οικονομικό και πολιτικό σκηνικό της συγκεκριμένης περιοχής ευνοεί την ενδυνάμωση «χαρισματικών ισχυρών ανδρών» οι οποίοι δεν ελέγχονται από δημοκρατικούς μηχανισμούς. Ένα τέτοιο μοντέλο μοιάζει όλο και περισσότερο με το κινεζικό και το ρωσικό μοντέλο του πολιτικού καπιταλισμού. Οι καταστροφικές συνέπειες της επιδημίας του Covid-19 έχουν επιδεινώσει αυτήν την πραγματικότητα, υπογραμμίζοντας περαιτέρω τις ελλείψεις της πολιτικής της ΕΕ προς την περιοχή και τις οικονομικές και πολιτικές αποκλίσεις αυτών των χωρών από τα πρότυπα της ΕΕ (Bonomi, 2021, pp. 1-6).

6. ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕΤΑΞΥ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΙΑΣ

Οι Τούρκοι και οι Βούλγαροι έχουν μια κοινή ιστορία περίπου 500 ετών λόγω της υποταγής της Βουλγαρίας στους Οθωμανούς. Μετά την αναγνώριση της ανεξαρτησίας της Βουλγαρίας από την Οθωμανική Αυτοκρατορία το 1908, οι μεταξύ τους σχέσεις έχουν γνωρίσει μεγάλες διακυμάνσεις. Οι δύο χώρες βρέθηκαν σε αντίπαλα στρατόπεδα κατά τους δύο Βαλκανικούς Πολέμους, ενώ κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν σύμμαχοι. Κατά τη διάρκεια του πολέμου της Ανεξαρτησίας της Τουρκίας (1919-1923), ο οποίος διεξήχθη από το Τουρκικό Εθνικό Κίνημα μετά τη διχοτόμηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η Βουλγαρία υποστήριξε τις τουρκικές δυνάμεις, ωστόσο, μετά την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας και ιδιαίτερα στα τέλη της δεκαετίας του 1920 και μεγάλο μέρος της δεκαετίας του 1930, οι σχέσεις των δύο χωρών επιδεινώθηκαν λόγω των αναθεωρητικών πολιτικών της Βουλγαρίας. Η πρώτη μεγάλη αντιπαράθεση μεταξύ των δύο χωρών έλαβε χώρα το 1950-1951 μετά τη γνωστοποίηση της βουλγαρικής κυβέρνησης δια διπλωματικού εγγράφου προς την Τουρκία ότι σε τρεις μήνες θα απέλυσε από τη χώρα 250.000 άνδρες τουρκικής καταγωγής. Η προσφυγική αυτή ροή διήρκεσε δύο μήνες και 150.000-155.000 Τούρκοι οι οποίοι διέμεναν στη Βουλγαρία μετανάστευσαν στην Τουρκία (Demirtaş-Coşkun, 2001).

6.1 Ψυχροπολεμική περίοδος (1945-1991)

Στη συνέχεια ο Demirtaş-Coşkun περιγράφει τις σχέσεις των δύο χωρών κατά τη ψυχροπολεμική περίοδο κατά τη διάρκεια της οποίας η Τουρκία και η Βουλγαρία ήταν μέλη αντίπαλων συμμαχιών. Ενώ η Βουλγαρία κατέστη ο πιο πιστός σύμμαχος του σοβιετικού κομμουνιστικού καθεστώτος, η Τουρκία εντάχθηκε το 1952 στο ΝΑΤΟ. Καθ' όλη την ψυχροπολεμική περίοδο, οι σχέσεις τους επηρεάζονταν από τη διπολική δομή της παγκόσμιας πολιτικής και οι διμερείς επαφές τους εξαρτώνταν από την κατάσταση των σχέσεων μεταξύ των δύο υπερδυνάμεων και τις σχέσεις της Τουρκίας με τη Σοβιετική Ένωση. Υπήρξαν σύντομες περιόδους συνεργασίας, αν και η κάθε πλευρά αντιμετώπιζε την άλλη με δυσπιστία. Τον Δεκέμβριο του 1975, η Τουρκία και η Βουλγαρία υπέγραψαν τη Διακήρυξη Αρχών με δεσμεύσεις καλής γειτονίας και συνεργασίας, οι οποίες περιλάμβαναν δεσμεύσεις για τη μη επιθετικότητα και το σεβασμό στα κοινά τους σύνορα, οδηγώντας σε μία σχετική ομαλοποίηση των σχέσεων τους. Η προσέγγιση αυτή δεν διήρκεσε πολύ λόγω της βουλγαρικής εκστρατείας αφομοίωσης εναντίον της τουρκικής μειονότητας, της απαγόρευσης των παραδοσιακών τουρκικών ενδυμασιών και της τουρκικής γλώσσας σε δημόσιους χώρους. Οι Τούρκοι αναγκάστηκαν, πολλές φορές υπό την απειλή όπλων, να υπογράψουν έντυπα στα οποία δήλωναν ότι είχαν αποκτήσει οικειοθελώς νέα βουλγαρικά ονόματα. Υπήρξαν αναφορές για βία και βιασμούς κατά τη διάρκεια της εκστρατείας. Η εκστρατεία αλλαγής ονομάτων διήρκεσε από τον Δεκέμβριο του 1984 έως τον Μάρτιο του 1985. Οι βουλγαρικές αρχές υποστήριζαν ότι οι Τούρκοι ήταν στην πραγματικότητα Σλάβοι και Βούλγαροι, οι οποίοι προσηλυτίστηκαν βίαια στο Ισλάμ επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι περιορισμοί αυτοί παρέμειναν σε ισχύ μέχρι τα τέλη του 1989 (Demirtaş-Coşkun, 2001).

Στις αρχές του 1989 η βουλγαρική κυβέρνηση άρχισε να απελαύνει ακτιβιστές στην Τουρκία. Ωστόσο, ο μεγαλύτερος εκτοπισμός μελών της τουρκικής μειονότητας προς την Τουρκία έλαβε χώρα μεταξύ Ιουνίου και Αυγούστου του 1989. Συνολικά, περισσότεροι από 300.000 Τούρκοι αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν στην Τουρκία εκείνη την περίοδο- το μεγαλύτερο μεταναστευτικό κύμα όχι μόνο στην ιστορία της τουρκικής μετανάστευσης από την Βουλγαρία προς την Τουρκία, αλλά και το μεγαλύτερο στον κόσμο μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο- προκαλώντας μία σοβαρή κρίση στις διμερείς σχέσεις των δύο κρατών. Τελικά, τον Νοέμβριο του 1989 η εκστρατεία κατά της τουρκικής μειονότητας επέφερε την πτώση του Γενικού Γραμματέα του Κομμουνιστικού Κόμματος Τόντορ Ζίβκοφ, ο οποίος καθαιρέθηκε μια μέρα μετά την πτώση του Τείχους του Βερολίνου. Τη θέση του ανέλαβε ο Πέταρ Μλαντένοφ, ο τελευταίος ηγέτης της Λαϊκής Δημοκρατίας της Βουλγαρίας και για

μικρό χρονικό διάστημα, ο πρώτος Πρόεδρος της Βουλγαρικής Δημοκρατίας το 1990 (Demirtaş-Coşkun, 2001).

Παρακάτω θα εξεταστεί η μεταβαλλόμενη κατάσταση των τουρκοβουλγαρικών σχέσεων μετά την κατάρρευση της διπολικής παγκόσμιας τάξης. Κατά τον Demirtaş-Coşkun, οι αλλαγές στις τουρκοβουλγαρικές σχέσεις αποδεικνύουν την ανακρίβεια της θεωρίας του εθνοτικού μίσους που συχνά αποδίδεται στα Βαλκάνια, η δε βελτίωση των δεσμών μεταξύ Άγκυρας και Σόφιας δείχνει ότι όταν υπάρχουν οι κατάλληλες συνθήκες και ορθολογιστές ηγέτες, οι βαλκανικές χώρες μπορούν να επιτύχουν φιλικές σχέσεις (Demirtaş-Coşkun, 2001).

6.2 Μεταψυχροπολεμική εποχή (1989-2001)

Μετά την απομάκρυνση του Ζίβκοφ, η Βουλγαρία αναγνώρισε την ύπαρξη της τουρκικής μειονότητας, τα δικαιώματά της να έχει τουρκικά ονόματα, να ασκεί ελεύθερα το Ισλάμ και να μορφώνεται στη μητρική της γλώσσα. Μόλις ανέλαβε την εξουσία, ο νέος ηγέτης Μladenov ζήτησε αμέσως συγγνώμη, αποκηρύσσοντας την εκστρατεία αφομοίωσης. Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και ενώ όλες οι κομμουνιστικές κυβερνήσεις της Κεντρικής Ευρώπης κατέρρεαν η μία μετά την άλλη, η Βουλγαρία βρέθηκε απομονωμένη και προσπάθησε να ανακτήσει την εμπιστοσύνη των γειτόνων της και να αποκαταστήσει τις μεταξύ τους σχέσεις αλλάζοντας ριζικά τη μειονοτική πολιτική της καθώς, εκτός από την αποξένωση μέρους της κοινωνίας της στο εσωτερικό της χώρας, η εκστρατεία αφομοίωσης είχε ως αποτέλεσμα και τη διεθνή απομόνωσή της (Demirtaş-Coşkun, 2001).

Επιπλέον, λόγω της διάλυσης του Συμφώνου της Βαρσοβίας στις 31 Μαρτίου 1991 και ειδικά μετά τη διάλυση των στρατιωτικών θεσμών του συμφώνου τον Ιούλιο του ίδιου έτους, η Βουλγαρία βρέθηκε σε κενό ασφαλείας και αναγκάστηκε να ακολουθήσει μια νέα εξωτερική πολιτική σε συμφωνία με το νέο status quo στην παγκόσμια πολιτική. Η χώρα σύντομα συνειδητοποίησε ότι η συμμαχία της με τη Δύση εξαρτόταν από την ετοιμότητα της να αντιστρέψει την πολιτική αφομοίωσης της τουρκικής μειονότητας και να λύσει τα προβλήματά της με τις γειτονικές τη χώρες και ιδιαίτερα με την Τουρκία. Η βουλγαρική εξωτερική πολιτική βασίστηκε λοιπόν σε τέσσερις πυλώνες: α) το τέλος της εφαρμογής της κομμουνιστικής ιδεολογίας, β) την υιοθέτηση της δυτικοευρωπαϊκής προσέγγισης στα διεθνή προβλήματα, γ) τον εκδημοκρατισμό της εξωτερικής πολιτικής της με γνώμονα τη συναίνεση

και τη διαφάνεια και δ) τον πραγματισμό και ορθολογισμό στη διαδικασία λήψης αποφάσεων (Demirtaş-Coşkun, 2001).

Προς το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, οι σχέσεις της Τουρκίας με τη Βουλγαρία αντιμετώπισαν μια μεγάλη κρίση λόγω της βουλγαρικής «διαδικασίας αναγέννησης» αλλά και της μαζικής εξόδου των Τούρκων, η οποία έπληξε σημαντικά τα συμφέροντα της Τουρκίας. Η Τουρκία καταδίκασε τη Βουλγαρική στάση και προσπάθησε να οργανώσει μία κοινή διεθνή αντίδραση. Παρά την ακτιβιστική πολιτική της κατά τη διάρκεια της κρίσης αυτής, η μετριοπαθής πολιτική της Τουρκίας, η οποία δεν υποστήριζε κάποια στρατιωτική επέμβαση από την ίδια ή από άλλες χώρες, δημιούργησε το κατάλληλο έδαφος για τη βελτίωση των διμερών σχέσεων των δύο χωρών στη νέα εποχή και συντέλεσε στις προσπάθειες συμφιλίωσης και προσέγγισης τους (Demirtaş-Coşkun, 2001).

Κατά τη μετα- Ζίβκοφ εποχή, η Τουρκία, ενώ χαιρέτισε την απόφαση της Βουλγαρίας να εγκαταλείψει την πολιτική της αφομοίωσης της τουρκικής μειονότητας, παρέμεινε επιφυλακτική λόγω των διαδηλώσεων των Βούλγαρων εθνικιστών ενάντια στην αποκατάσταση των δικαιωμάτων της τουρκικής μειονότητας και την απροθυμία της Βουλγαρίας να χρησιμοποιήσει τη λέξη «τουρκική μειονότητα» αντί για «μουσουλμάνου», δημιουργώντας αμφιβολίες στην τουρκική πλευρά για τις πραγματικές προθέσεις της Βουλγαρίας. Παρ' όλα αυτά, η Τουρκία κατέστησε σαφές ότι το μόνο εμπόδιο στις διμερείς σχέσεις τους ήταν η στάση της Βουλγαρίας απέναντι στους Τούρκους στη χώρα. Αν αυτά άλλαζαν, η Τουρκία θα ήταν έτοιμη να συνεργαστεί (Demirtaş-Coşkun, 2001).

Στις αρχές του 1990, υπήρξε συνάντηση του τότε Τούρκου υπουργού Εξωτερικών Υποθέσεων Μεσοút Γιλμάζ και του Βούλγαρου ομόλογού του Μπόικο Ντιμιτρόφ στο Κουβέιτ, η οποία απέδωσε κάποιους καρπούς, καθώς ο Ντιμιτρόφ δήλωσε ότι η χώρα του επιθυμούσε να αναθερμάνει τις σχέσεις της με την Τουρκία και πρότεινε μία κοινή διακήρυξη για τα ανθρώπινα δικαιώματα και μέτρα οικοδόμησης εμπιστοσύνης μεταξύ των δύο χωρών στον στρατιωτικό τομέα. Παρότι οι προτάσεις αυτές αιφνιδίασαν την Τουρκία, οι Τούρκοι διπλωμάτες παραδέχτηκαν ότι η βουλγαρική πολιτική είχε αλλάξει πολύ περισσότερο από ό,τι ανέμεναν. Ο Γιλμάζ επισήμανε ότι θα μπορούσε να ξεκινήσει μια νέα εποχή στις διμερείς σχέσεις των δύο χωρών μετά τη νέα στάση της Βουλγαρίας (Demirtaş-Coşkun, 2001).

Τον Δεκέμβριο του 1990, οι δύο χώρες συνήψαν συμφωνία οικοδόμησης εμπιστοσύνης και τον Δεκέμβριο του 1991 υπέγραψαν μία σημαντική συνθήκη σύμφωνα με την οποία θα

έδιναν η μία στην άλλη προειδοποίηση για οποιεσδήποτε σημαντικές στρατιωτικές δραστηριότητες που θα ελάμβαναν χώρα εντός 60 χιλιομέτρων από τα κοινά τους σύνορα και θα επέτρεπαν σε στρατιωτικούς παρατηρητές των δύο πλευρών να παρακολουθούν τους ελιγμούς στην περιοχή. Η στενή στρατιωτική σχέση ενισχύθηκε αργότερα με κοινές επιχειρήσεις, διμερείς ανταλλαγές και εκπαίδευση του προσωπικού και συνεργασία σε θέματα τρομοκρατίας, διακίνησης ναρκωτικών και άλλων ειδών λαθρεμπορίου, οργανωμένου εγκλήματος και ανταλλαγή πληροφοριών και εγγράφων (Demirtaş-Coşkun, 2001).

Αν και η τουρκοβουλγαρική προσέγγιση συνεχίστηκε και κατά τη διάρκεια των κυβερνήσεων του Βουλγαρικού Σοσιαλιστικού Κόμματος, η άνοδος των Ηνωμένων Δημοκρατικών Δυνάμεων στην εξουσία το 1997 σε συνάρτηση με τη νίκη του Πέταρ Στογιάνοφ του ιδίου κόμματος στις προεδρικές εκλογές του 1996, οδήγησαν σε περαιτέρω βελτίωση των διμερών σχέσεων των δύο χωρών. Η τουρκική κυβέρνηση θεώρησε ότι η πίστη της νέας κυβέρνησης στο ευρωπαϊκό σύστημα αξιών ήταν πλέον αδιαμφισβήτητη. Εκείνη την περίοδο, οι τουρκοβουλγαρικές σχέσεις της Τουρκίας ήταν στα καλύτερά τους, ειδικά όταν το 1999 η Βουλγαρία επικύρωσε τη Συμφωνία-Πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων προκειμένου να ενταχθεί στην ΕΕ (Demirtaş-Coşkun, 2001).

6.3. Οι τουρκοβουλγαρικές σχέσεις τον 21ο Αιώνα

Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990, η Τουρκία δεν έδειχνε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα Βαλκάνια ή τις μουσουλμανικές κοινότητες. Αυτό άλλαξε με τον πόλεμο στην πρώην Γιουγκοσλαβία, όπου η αλληλεγγύη προς τους Βόσνιους μουσουλμάνους έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ευαισθητοποίηση σχετικά με τους ιστορικούς δεσμούς της Τουρκίας με τους βαλκανικούς πληθυσμούς και συνέβαλλε στην αλλαγή της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας στα Βαλκάνια (Güzeldere, 2021).

Το 2001, ιδρύθηκε το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (τουρκικά: Adalet ve Kalkınma Partisi - AKP) από μέλη του ισλαμικού Κόμματος της Αρετής (Fazilet Partisi), ανάμεσα στα οποία ήταν ο Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν και ο Αμπντουλάχ Γκιουλ. Το 2002, το AKP ανέλαβε την εξουσία υπό την ηγεσία του Αμπντουλάχ Γκιουλ (Βικιπαίδεια, Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης, χ.χ.)

Η τουρκική εξωτερική πολιτική υπό τη διοίκηση του ΑΚΡ έχει συνδεθεί με το όνομα του ακαδημαϊκού Αχμέτ Νταβούτογλου, ο οποίος διετέλεσε πρωθυπουργός της Τουρκίας από το 2014 έως το 2016 και επικεφαλής σύμβουλος εξωτερικής πολιτικής του Πρωθυπουργού Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν πριν διοριστεί υπουργός Εξωτερικών το 2009 (Βικιπαίδεια, χ.χ.).

Ως ακαδημαϊκός, ο Νταβούτογλου έχει περιγράψει το δόγμα της εξωτερικής πολιτικής του σε πολλά κείμενα, το πιο σημαντικό από τα οποία είναι το βιβλίο του «Στρατηγικό Βάθος» (2001), όπου αφιερώνει περίπου 35 σελίδες στα Βαλκάνια, τονίζοντας τη σημασία της αποτελεσματικής χρήσης της θρησκείας στις σχέσεις της Τουρκίας με τις βαλκανικές χώρες (Güzeldere, 2021, σ. 4).

Στο «Στρατηγικό Βάθος», ο Αχμέτ Νταβούτογλου αναφέρει ότι κατά την μεταψυχροπολεμική εποχή, τα Βαλκάνια αποτέλεσαν εστία κρίσεων στις διεθνείς σχέσεις λόγω των γεωπολιτικών και γεωπολιτισμικών διαχωριστικών γραμμών που εμφανίστηκαν στην περιοχή και ότι τα σύνορα τους έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην πολιτική σκηνή διότι η Ευρώπη ήθελε να χρησιμοποιήσει την περιοχή ως μοχλό πίεσης προκειμένου να εξαλείψει το τουρκικό οθωμανικό στοιχείο από τους κόλπους της. Συνεχίζει λέγοντας ότι παρά την προσπάθεια των μεγάλων δυνάμεων να εξαλείψουν το οθωμανικό παρελθόν της Ευρώπης, όπως στην περίπτωση της Βουλγαρίας με τα μέτρα έναντι των μουσουλμανικών πληθυσμών, η Τουρκία κατάφερε να κρατήσει τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς ως δικλείδα ασφαλείας ώστε να καταστήσει τον εαυτό της αναγκαίο στην περιοχή (Νταβούτογλου, 2010, σσ. 196-200).

Ο Νταβούτογλου αναφέρει επίσης ότι τα «οθωμανικά κατάλοιπα», δηλαδή οι μουσουλμανικές κοινότητες, αποτελούν τη βάση της πολιτικής επιρροής της Τουρκίας στα Βαλκάνια και ότι η πολιτική εκκένωσης των μουσουλμανικών κοινοτήτων από τα Βαλκάνια μέσω της μετανάστευσης τους στην Τουρκία αποδείχθηκε λανθασμένη. Οι τουρκικές και μουσουλμανικές μειονότητες που διαβιούσαν στη Βουλγαρία (και σε άλλες χώρες, όπως η Ελλάδα, Μακεδονία, Σερβία, Κόσοβο και Ρουμανία), αποτελούσαν σημαντικό στοιχείο της βαλκανικής πολιτικής της Τουρκίας. Κατά τον Νταβούτογλου, έπρεπε να υπάρχει ένα διεθνές νομικό πλαίσιο για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων των Βαλκανίων, το οποίο θα επέτρεπε στην Τουρκία να παρεμβαίνει στα ζητήματα που αφορούν το μέλλον και την ευημερία των μουσουλμανικών μειονοτήτων της περιοχής. Αυτό θα απαιτούσε μία ενεργή βαλκανική πολιτική από την πλευρά της Τουρκίας, η οποία θα ελάμβανε πάντα υπόψη της τους πολιτισμικούς και ιστορικούς δεσμούς της με τις μειονότητες της περιοχής και θα εκμεταλλευόταν τους ενδοπεριφερειακούς και εξοπεριφερειακούς παράγοντες ώστε

να μην αναγκαστεί να αντιμετωπίσει μόνη της έναν ενδεχόμενο Βαλκανικό συνασπισμό, τον οποίο θεωρούσε ότι η χώρα δύσκολα θα μπορούσε να αντιμετωπίσει (Νταβούτογλου, 2010, σ. 200).

Πιο αναλυτικά, θεωρούσε ότι ένας συνασπισμός μεταξύ Σερβίας, Ελλάδας και Βουλγαρίας θα είχε ως συνέπεια την αύξηση των πιέσεων σε αυτή τη στρατηγική ζώνη, η οποία αποτελεί ζωτική αρτηρία της Τουρκίας στην περιοχή, στη διάλυση της Μακεδονίας και την κατάρρευση των σχέσεων της Τουρκίας με τη Βοσνία και την Αλβανία. Για τον λόγο αυτό, ο Νταβούτογλου υποστηρίζει στο βιβλίο του ότι οι τουρκοβουλγαρικές σχέσεις θα πρέπει να αναπτυχθούν σε διμερές και πολυμερές επίπεδο και ότι καλό θα ήταν να συσταθεί μία διμερής επιτροπή για την παρακολούθηση των βαλκανικών ζητημάτων και τον συνεχή έλεγχο των προθέσεων της Βουλγαρίας (Νταβούτογλου, 2010, σσ. 201-202, 482).

Σύμφωνα με την έκθεση «Turkey's soft power in the Balkans reaching its limits» του Ekrem Eddy Güzeldere, τα πρώτα δεκατέσσερα χρόνια της κυριαρχίας του AKP, ο Αχμέτ Νταβούτογλου, ως το κεντρικό πρόσωπο που διαμόρφωνε την εξωτερική πολιτική της Τουρκίας, έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα Βαλκάνια, ειδικά για τις μουσουλμανικές κοινότητες, και προσπάθησε να καταστήσει την Τουρκία μεσολαβητή, δωρητή, μεγάλο αδελφό και πολιτιστικό πόλο έλξης. Παρά την εστίαση των τελευταίων ετών στις εξελίξεις στη Συρία και την ευρύτερη Μέση Ανατολή, τα Βαλκάνια εξακολουθούν να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη νέα εξωτερική πολιτική της Τουρκίας, η οποία προσπαθεί να αναδειχθεί σε περιφερειακή δύναμη χρησιμοποιώντας μια εξατομικευμένη εξωτερική πολιτική, ήπια δύναμη και οικονομικές και εμπορικές συνεργασίες για να κερδίσει περισσότερη επιρροή. Ωστόσο, η Τουρκία αναγκάστηκε να αναγνωρίσει ότι αυτή η προσέγγιση έχει τα όριά της αφού έχει αντιληφθεί ότι η ήπια δύναμη δεν αρκεί για να επηρεάσει την πολιτική, όπως αποδεικνύεται από τη χαμηλή ανταπόκριση των ηγετών των Βαλκανίων όσον αφορά το κλείσιμο των ιδρυμάτων που συνδέονται με τον Φετουλάχ Γκιουλέν ή την έκδοση μελών της οργάνωσης τους στην Τουρκία. Γι' αυτό και άρχισε να δίνει πολύ μεγαλύτερη σημασία στις συνεργασίες στον στρατιωτικό και αμυντικό τομέα με στόχο τη δημιουργία μακροπρόθεσμων εξαρτήσεων των βαλκανικών χωρών, οι οποίες στη συνέχεια θα μπορούσαν να επηρεαστούν αποτελεσματικότερα (Güzeldere, 2021).

Με την ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Ερντογάν το 2002 και στη συνέχεια επί της προεδρίας του, το AKP άρχισε να απομακρύνει τη χώρα από το όραμα εκκοσμίκευσης και δυτικοποίησης του Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ, αντιστρέφοντας το καταστατικό που

επέβαλλε τον αυστηρό διαχωρισμό της θρησκείας, της κυβέρνησης και της εκπαίδευσης. Πολλοί αναλυτές, αλλά και πρώην υπουργοί του ΑΚΡ, συμφωνούν ότι το κόμμα οδεύει προς τον αυταρχισμό. Όσον αφορά την τουρκική εξωτερική πολιτική, ο Ερντογάν υιοθέτησε μια επεκτατική στρατηγική στα Βαλκάνια χρησιμοποιώντας την τακτική της οικονομικής και πολιτιστικής διπλωματίας στα πλαίσια του λεγόμενου νεο-οθωμανισμού, ιδίως απέναντι στην Αλβανία και Βοσνία και δευτερευόντως στη Βουλγαρία, λόγω του μεγέθους των μουσουλμανικών πληθυσμών αυτών των χωρών (Britannica, Justice and Development Party, 2025).

Σήμερα, οι σχέσεις της Βουλγαρίας με την Τουρκία, βρίσκονται σε γενικές γραμμές σε καλό επίπεδο, γεγονός το οποίο αποδεικνύεται από τις εμπορικές σχέσεις και τις διμερείς συμφωνίες που έχουν υπογράψει οι δύο χώρες στον ενεργειακό τομέα, αλλά και στον τομέα της στρατιωτικής συνεργασίας.

Σύμφωνα με στοιχεία του τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών Υποθέσεων, το 2022 η Τουρκία ήταν ένας από του 5 κορυφαίους εμπορικούς εταίρους της Βουλγαρίας, αντιπροσωπεύοντας 8% του συνολικού εξωτερικού εμπορίου της χώρας, ενώ εκτός από τις δύο τουρκικές τράπεζες που λειτουργούν στη Βουλγαρία, το ίδιο έτος υπήρχαν σχεδόν 1.500 μικρομεσαίες και μεγάλες τουρκικές επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνταν στη χώρα. Η αξία των έργων έργα που ολοκληρώθηκαν ή βρίσκονταν υπό εξέλιξη από τουρκικές κατασκευαστικές εταιρείες το 2022 ανέρχονταν σε 1,2 δισεκατομμύρια δολάρια (Ministry of Foreign Affairs, Republic of Türkiye, χ.χ.).

Στον ενεργειακό τομέα, το 2023, η βουλγαρική κρατική εταιρεία φυσικού αερίου Bulgargaz υπέγραψε μακροπρόθεσμη συμφωνία με την τουρκική κρατική εταιρεία φυσικού αερίου Botas, δίνοντάς της πρόσβαση στο δίκτυο φυσικού αερίου και στους τερματικούς σταθμούς υγροποιημένου φυσικού αερίου (LNG) της γειτονικής Τουρκίας για να βοηθήσει στην παροχή προμηθειών (Reuters, 2023, p. 1). Παρενθετικά, προσφάτως κατατέθηκε ερώτηση στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο σχετικά με τη συμφωνία διαμετακόμισης φυσικού αερίου μεταξύ της κρατικής εταιρείας Bulgargaz EAD της Βουλγαρίας και της τουρκικής Botas εν μέσω ανησυχιών ότι μπορεί να παραβιάζει τους κανόνες περί ανταγωνισμού (European Parliament, 2023).

Στον τομέα της στρατιωτικής συνεργασίας, ως κράτη-μέλη του NATO, η Βουλγαρία και η Τουρκία συνεργάζονται σε θέματα επίλυσης προβλημάτων που σχετίζονται με την άμυνα και την ασφάλεια. Στις πιο πρόσφατες στρατιωτικές συνεργασίες των δύο χωρών συγκαταλέγεται το μνημόνιο συνεννόησης που υπέγραψαν τον Ιανουάριο του 2024 σχετικά

με τις διασυνοριακές επιχειρήσεις ασφάλειας του εναέριου χώρου που θα διεξάγονται από μαχητικά αεροσκάφη μιας χώρας στον εναέριο χώρο της γειτονικής χώρας. Η συμφωνία αυτή θα επιτρέψει στα τουρκικά μαχητικά αεροσκάφη να πετούν πάνω από τον βουλγαρικό εναέριο χώρο καταδιώκοντας έναν δράστη και το αντίστροφο (The-Sofia-Globe, 2024). Η δεύτερη συνεργασία αφορά στη νεοσύστατη Ομάδα Εργασίας Αντιναρκικών Μέτρων για την απενεργοποίηση των ναρκών που επιπλέουν στη Μαύρη Θάλασσα ως αποτέλεσμα του πολέμου στην Ουκρανία, στην οποία θα συμμετέχουν η Βουλγαρία, η Τουρκία, αλλά και η Ρουμανία ως κράτη-μέλη του NATO (Ali Kucukgozmen, 2024, p. 1).

Παρόλα αυτά, σύμφωνα με την ιστοσελίδα της EURACTIV, η Τουρκία συνεχίζει την προσπάθειά της να ασκήσει επιρροή στο εσωτερικό της Βουλγαρίας. Παραδείγματος χάρη, το 2020, ο Πρόεδρος Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν παρενέβη ανοιχτά στην εσωτερική πολιτική της Βουλγαρίας όταν, απευθυνόμενος στο τουρκικό Κίνημα Δικαιωμάτων και Ελευθεριών της Βουλγαρίας μέσω βίντεο κλήσης, έκανε μία άνευ προηγουμένου δήλωση υπέρ του Μπόικο Μπορίσοφ (Nikolov, 2020).

6.4. Τα μειονοτικά πολιτικά κόμματα στη Βουλγαρία ως εργαλείο άσκησης ήπιας ισχύος της Τουρκίας και η ευρύτερη πολιτική δραστηριοποίηση της Άγκυρας στα Βαλκάνια

Η τουρκική εξωτερική πολιτική στα Βαλκάνια, ιδιαίτερα κατά την περίοδο διακυβέρνησης του ΑΚΡ και του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν, απέκτησε εντονότερα θρησκευτικά και ταυτοτικά χαρακτηριστικά, μεταβαίνοντας από μια περισσότερο κοσμική και ρεαλιστική προσέγγιση σε μια στρατηγική που συχνά περιγράφεται ως «νεο-οθωμανική». Η Άγκυρα επιδίωξε να ενισχύσει την πολιτική, πολιτισμική και θρησκευτική επιρροή της στην περιοχή, αξιοποιώντας ιστορικούς και πολιτισμικούς δεσμούς με μουσουλμανικές κοινότητες των Βαλκανίων. (Güzeldere, 2021, σσ. 4-5)

Ιδιαίτερη σημασία δόθηκε στην άσκηση «ήπιας ισχύος» (soft power) μέσω οργανισμών όπως η Turkish Cooperation and Coordination Agency (TİKA), το Yunus Emre Institute και η Presidency of Religious Affairs (Diyanet), οι οποίοι δραστηριοποιήθηκαν στους τομείς της εκπαίδευσης, της θρησκείας, του πολιτισμού και των επενδύσεων. Μέσω αυτών των μηχανισμών, η Τουρκία προσπάθησε να ενισχύσει την παρουσία και την επιρροή της στις βαλκανικές κοινωνίες. (Güzeldere, 2021)

Παράλληλα, η Άγκυρα επιδίωξε να διατηρήσει στενές σχέσεις με τουρκικές και μουσουλμανικές μειονότητες σε χώρες όπως η Βουλγαρία, η Βόρεια Μακεδονία και η Αλβανία, στηρίζοντας πολιτικούς και θρησκευτικούς φορείς που θεωρούνταν φιλικοί προς τα τουρκικά συμφέροντα. Η πολιτική αυτή εντάσσεται στη γενικότερη επιδίωξη της Τουρκίας να αναδειχθεί σε περιφερειακή δύναμη με αυξημένο ρόλο στα Βαλκάνια. (Güzeldere, 2021)

Ωστόσο, η αυξανόμενη τουρκική παρουσία δεν αντιμετωπίστηκε πάντοτε θετικά. Σε αρκετές περιπτώσεις εκφράστηκαν ανησυχίες από πολιτικές ελίτ και κοινωνικές ομάδες των βαλκανικών κρατών σχετικά με πιθανή ενίσχυση της τουρκικής επιρροής και αναβίωση οθωμανικών μορφών παρέμβασης στην περιοχή.

Η σχέση των τουρκικών πολιτικών κομμάτων στα Βαλκάνια με την Τουρκία επηρεάζεται από διάφορους πολιτικούς και γεωπολιτικούς παράγοντες, όπως η θέση τους στο πολιτικό σύστημα των κρατών όπου δραστηριοποιούνται, η δύναμη των μειονοτήτων που εκπροσωπούν και οι σχέσεις της Άγκυρας με τα αντίστοιχα κράτη. Η Τουρκία επιδιώκει διαχρονικά να ενισχύσει την επιρροή της στην περιοχή, υποστηρίζοντας τόσο τουρκικές όσο και μουσουλμανικές κοινότητες (Egeresi, 2021, pp. 9-13).

Στη Βουλγαρία, το Κίνημα Δικαιωμάτων και Ελευθεριών (MRF/DPS), που αποτελεί τον βασικό πολιτικό εκπρόσωπο της τουρκικής μειονότητας, διατήρησε σημαντικό βαθμό αυτονομίας απέναντι στην Άγκυρα. Παρά το γεγονός ότι μεγάλο μέρος των Βούλγαρων Τούρκων κατοικεί στην Τουρκία, οι σχέσεις του MRF με το τουρκικό Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (AKP) υπήρξαν συχνά δύσκολες, κυρίως λόγω ιδεολογικών διαφορών. Το MRF είχε περισσότερο φιλελεύθερο και κοσμικό χαρακτήρα, ενώ το AKP εξέφραζε συντηρητικές και ισλαμικές πολιτικές αντιλήψεις. Επιπλέον, οι προσωπικές σχέσεις μεταξύ του Αχμέτ Ντογάν και του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν χαρακτηρίζονταν από ένταση και αμοιβαία δυσπιστία (Egeresi, 2021).

Η Άγκυρα προσπάθησε κατά καιρούς να ενισχύσει εναλλακτικούς πολιτικούς σχηματισμούς που αποσχίστηκαν από το MRF. Χαρακτηριστική ήταν η δημιουργία του κόμματος DOST από τον Λιουτβί Μεστανό το 2016, μετά την απομάκρυνσή του από την ηγεσία του MRF λόγω της φιλοτουρκικής του στάσης στο ζήτημα της κατάρριψης ρωσικού μαχητικού αεροσκάφους από την Τουρκία. Το DOST έλαβε ισχυρή πολιτική και επικοινωνιακή υποστήριξη από την Άγκυρα ενόψει των βουλευτικών εκλογών του 2017, χωρίς όμως να καταφέρει να εισέλθει στο κοινοβούλιο. Αντίθετα, το MRF διατήρησε την κυρίαρχη θέση του στην εκπροσώπηση της τουρκικής μειονότητας (Egeresi, 2021).

Η υποστήριξη της Τουρκίας προς το DOST εκφράστηκε τόσο μέσω δημόσιων παρεμβάσεων Τούρκων αξιωματούχων όσο και μέσω καταγγελιών για οικονομική ενίσχυση του κόμματος. Οι κινήσεις αυτές προκάλεσαν έντονες αντιδράσεις στη Βουλγαρία, όπου αρκετοί πολιτικοί κύκλοι θεώρησαν το DOST εργαλείο προώθησης των τουρκικών συμφερόντων.

Παρά τις εντάσεις στις σχέσεις AKP–MRF, η Τουρκία αναγκάστηκε τελικά να επαναπροσεγγίσει το MRF, καθώς οι προσπάθειες δημιουργίας εναλλακτικής πολιτικής εκπροσώπησης δεν απέδωσαν τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Η επαναπροσέγγιση αυτή έγινε πιο εμφανής μετά το 2020, όταν πραγματοποιήθηκαν επαφές μεταξύ του Ερντογάν και της ηγεσίας του MRF (Egeresi, 2021).

Το MRF, παρότι συχνά διατηρούσε αποστάσεις από την Άγκυρα, σε ορισμένα ζητήματα υιοθέτησε στάσεις που συνέπιπταν με τα τουρκικά συμφέροντα. Ενδεικτική ήταν η στάση του στο ζήτημα της αναγνώρισης της Γενοκτονίας των Αρμενίων από το βουλγαρικό κοινοβούλιο, όπου το κόμμα απέφυγε να στηρίξει θέσεις που θα προκαλούσαν ένταση στις σχέσεις με την Τουρκία (Egeresi, 2021).

Παράλληλα, οι κυβερνήσεις του Μπόικο Μπορίσοφ επιδίωξαν στενή συνεργασία με την Άγκυρα, κυρίως λόγω του μεταναστευτικού ζητήματος και της ανάγκης ελέγχου των μεταναστευτικών ροών. Η συνεργασία αυτή συνέβαλε στη διατήρηση σχετικά ήρεμης κατάστασης στα βουλγαροτουρκικά σύνορα, ακόμη και κατά την κρίση του 2020. Επιπλέον, η Βουλγαρία έδειξε διάθεση συνεργασίας με την Τουρκία και στο θέμα του δικτύου Γκιουλέν, προχωρώντας σε εκδόσεις προσώπων που ζητούσε η Άγκυρα (Egeresi, 2021).

Συνολικά, η πολιτική της Τουρκίας απέναντι στη βουλγαρική τουρκική μειονότητα χαρακτηρίστηκε από προσπάθειες ενίσχυσης της επιρροής της, είτε μέσω συνεργασίας με το MRF είτε μέσω στήριξης νέων πολιτικών σχηματισμών. Ωστόσο, το MRF παρέμεινε ο κυρίαρχος εκφραστής της μειονότητας, διατηρώντας σημαντικό βαθμό πολιτικής αυτονομίας απέναντι στην Άγκυρα (Egeresi, 2021).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μετά την κατάρρευση του κομμουνισμού, το 1990 η Βουλγαρία πέρασε σε μια οικονομία της αγοράς και μια δημοκρατία δυτικού τύπου. Ένα χρόνο αργότερα, το νέο της σύνταγμα καθιέρωσε ως πολίτευμα την Προεδρευομένη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία. Το νέο σύνταγμα αναγνώρισε την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων των πληθυσμών των οποίων η μητρική γλώσσα δεν ήταν η βουλγαρική. Η Βουλγαρία προσχώρησε στο Συμβούλιο της Ευρώπης το 1992 και κλήθηκε να συμμορφωθεί με τα κριτήρια της Κοπεγχάγης, ένα από τα οποία ήταν η προστασία των εθνικών μειονοτήτων, και το 1997 υπέγραψε τη Σύμβαση Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων, την οποία επικύρωσε το 1999. Στη συνέχεια, η χώρα υπέγραψε τη Συνθήκη Προσχώρησης στην Ευρωπαϊκή Ένωση (2005) και έγινε πλήρες μέλος το 2007. Τέλος, το 2006, επικύρωσε και τη Σύμβαση για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO.

Όλα τα ανωτέρω, οδήγησαν στην εφαρμογή νόμων οι οποίοι ενίσχυσαν την προστασία των δικαιωμάτων των μειονοτήτων, μεταξύ αυτών και της τουρκικής. Οι νέοι νόμοι αποκατέστησαν τα δικαιώματα ιδιοκτησίας, βελτίωσαν την εκπαίδευση και επέτρεψαν τη χρήση της τουρκικής γλώσσας σε δημόσιους χώρους και κρατικές υπηρεσίες, την ελευθερία της έκφρασης στα μέσα ενημέρωσης, τις θρησκευτικές πρακτικές και την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς της.

Ωστόσο, σύμφωνα με τις αξιολογήσεις των θεσμικών οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με την πρόοδο της Βουλγαρίας στα μειονοτικά ζητήματα, παρότι η Βουλγαρία έχει σημειώσει σημαντική πρόοδο στα μειονοτικά θέματα, η ρητορική μίσους και τα περιστατικά βανδαλισμού μουσουλμανικών πολιτιστικών μνημείων και χώρων λατρείας την τελευταία δεκαετία είναι ένα φαινόμενο στη βουλγαρική κοινωνία το οποίο το κράτος δυσκολεύεται να εξαλείψει, πιθανότατα λόγω των αντιδράσεων των ακροδεξιών και ακροαριστερών κομμάτων και των ψηφοφόρων τους. Επίσης, λόγω των ανησυχιών των θρησκευτικών κοινοτήτων και ορισμένων ΜΚΟ σχετικά με τη διατύπωση συγκεκριμένων άρθρων του Νόμου περί Θρησκειών του 2002, του οποίου ορισμένες διατάξεις είναι ασαφείς και θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε προκαταλήψεις ή περιθωριοποίηση των άλλων θρησκειών στις δημόσιες διαβουλεύσεις που σχετίζονται με ζητήματα της κοινωνίας των πολιτών, η Επιτροπή Νομικών Θεμάτων και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων της Κοινοβουλευτικής

Συνέλευσης της Ευρώπης έχει παροτρύνει τη Βουλγαρία να συμμορφωθεί με τους νόμους του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και να διασφαλίσει ότι όλες οι θρησκείες εντός της επικράτειας της απολαμβάνουν ίση μεταχείριση.

Επίσης, η έκθεση της Συμβουλευτικής Επιτροπής του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του 2024 σχετικά με την πρόοδο της Βουλγαρίας στα μειονοτικά ζητήματα, επισημαίνει πρώτον, ότι η υπάρχουσα προσφορά για την εκμάθηση μειονοτικών γλωσσών δεν είναι ικανοποιητική και δεν πληροί τις υποχρεώσεις που κατοχυρώνονται στη Σύμβαση-Πλαίσιο και ότι ο αριθμός των μαθητών που σπουδάζουν τη μειονοτική τους γλώσσα είναι πολύ χαμηλός σε σύγκριση με τα αντίστοιχα στοιχεία της απογραφής, και ο αριθμός των μαθητών που σπουδάζουν τουρκικά έχει μειωθεί δραματικά. Δεύτερον, η επισημαίνει δεν διέκρινε κάποια ένδειξη ότι οι αρχές σχεδιάζουν να χρηματοδοτήσουν δραστηριότητες για την προώθηση του πολιτισμού των ατόμων που ανήκουν στην τουρκική μειονότητα οι οποίες συνεχίζουν να εξαρτώνται κυρίως από την υποστήριξη της Τουρκίας.

Τέλος, η Συμβουλευτική Επιτροπή έκανε συστάσεις στη Βουλγαρία για την αυστηρότερη αντιμετώπιση της ρητορικής μίσους και τις αντιτουρκικές δηλώσεις των ακροδεξιών πολιτικών και εξέφρασε την ανησυχία της για το γεγονός ότι οι τουρκικές και οι ρομανί γλώσσες εξακολουθούν να έχουν πολύ περιορισμένη παρουσία στα ραδιοτηλεοπτικά μέσα ενημέρωσης της χώρας και ότι η Βουλγαρία δεν έχει σημειώσει πρόοδο στη χρήση μειονοτικών γλωσσών στις συναλλαγές με τις αρχές στις περιοχές που κατοικούνται παραδοσιακά ή σε σημαντικό αριθμό από άτομα που ανήκουν σε αυτές τις μειονότητες .

Όσον αφορά τις σχέσεις της Βουλγαρίας με την Τουρκία, οι οποίες γνώρισαν μεγάλες διακυμάνσεις μέχρι την προσχώρηση της Βουλγαρίας στην ΕΕ, σήμερα βρίσκονται σε καλό σημείο. Παρ' όλα αυτά, για την Τουρκία του 21ου αιώνα, το Ισλάμ παραμένει το όχημα και οι μουσουλμανικές μειονότητες στα Βαλκάνια - και συνεπώς η τουρκική μειονότητα της Βουλγαρίας - αποτελούν ένα ισχυρό έρεισμα για τη διατήρηση της επιρροής της και της ισχύος της στα Βαλκάνια. Η εξωτερική πολιτική της Τουρκίας επί προεδρίας Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν είναι χαρακτηριστική περίπτωση αναθεωρητικής στρατηγικής η οποία αμφισβητεί τους κανόνες του διεθνούς δικαίου, ενώ ταυτόχρονα επιδιώκει διαρκώς να ενισχύσει την εμπλοκή της στην ευρύτερη γεωγραφική περιοχή. Σήμερα, η Τουρκία προσπαθεί να αυξήσει την επιρροή της στη Βουλγαρία μέσω της διπλωματίας, των εμπορικών σχέσεων, της συνεργασίας στον ενεργειακό και στρατιωτικό τομέα, τη χρηματοδότηση θρησκευτικών εκδηλώσεων και εκπαιδευτικών και εκδοτικών δραστηριοτήτων και τις δωρεές της προς το

Ανώτατο Ισλαμικό Ινστιτούτο της Βουλγαρίας. Την ίδια στιγμή όμως, προσπαθεί να αναμιχθεί στην εσωτερική πολιτική της Βουλγαρίας μέσω της επιρροής που ασκεί στην τουρκική μειονότητα εντός της βουλγαρικής επικράτειας. Η Βουλγαρία βρίσκεται σε συνεχή επαγρύπνηση ώστε να μην επιτρέψει την εργαλειοποίηση της τούρκικης μειονότητας ανάλογα με την ενίοτε τούρκικη εξωτερική πολιτική.

Εν κατακλείδι, οι βουλγαροτουρκικές σχέσεις παραμένουν ρευστές. Αυτό που είναι εμφανές από τη μελέτη γύρω από το θέμα των τούρκο-βουλγαρικών σχέσεων είναι αυτές θα συνεχίσουν να επηρεάζονται και να καθορίζονται από τις εξελίξεις στο εσωτερικό των δύο χωρών αλλά και από τις εξωτερικές διεθνείς πιέσεις.

Τα ζητήματα τα οποία προκύπτουν από αυτή τη μελέτη και χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης είναι η στάση της Ευρώπης απέναντι στα δικαιώματα των μειονοτήτων των Βαλκανίων, η διευρυντική κόπωση και αντίσταση της Ευρώπης και η συνολική εξωτερική πολιτική της Τουρκίας στα Βαλκάνια.

Βιβλιογραφία

Βιβλία / Έντυπα (Εγγραφα)

Bonomi, M. (2021, 4). *Dealing with EU Accession in times of uncertainties - From halfway commitments to overlapping agendas*. σσ. 1-6.

Christidis, Y. (2008, 5). *The state of Islam in Post-communist Bulgaria*. σσ. 345-359.

Güzeldere, E. E. (2021). *Turkey's soft power in the Balkans reaching its limits*. Athens, Greece: ΕΛΙΑΜΕΠ.

Wirth, L. (1945). *The Problem of Minority Groups*. Στο *The science of man in the world crisis* (σ. 511). New York: Columbia University Press.

Αλειφαντής, Σ. (1993). *Βουλγαρία: Τα διλήμματα μιας νέας εποχής*. Αθήνα: εκδόσεις Ειρήνη.

Γώγος, Κ. Χ. (2011). *Τουρκικό Πολιτικό Ισλάμ και Ισλαμιστικά Δίκτυα στη Γερμανία*. Αθήνα: Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη.

Δημούλης, Κ. Ι. (2020). *Σύγκρουση ισλάμ και κομμουνισμού στα Βαλκάνια: Η περίπτωση της Βουλγαρίας 1944-1989*. Αθήνα: 24 γράμματα.

Νταβούτογλου, Α. (2010). *Το Στρατηγικό Βάθος-Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας*. Αθήνα:
Εκδόσεις Ποιότητα.

Reports / Εκθέσεις / Αναφορές

Ali Kucukgocmen, H. H. (2024, 1 11). *Turkey, Romania, Bulgaria sign deal to clear floating Black Sea mines*. Reuters, σ. 1.

Atanasova, R. (2020, 29 6). *Balkan Affairs: Turkish and Saudi Influence on Bulgarian Muslims*. Berkley Forum, σ. 1.

Bonomi, M. (2021, 4). *Dealing with EU Accession in times of uncertainties - From halfway commitments to overlapping agendas*. σσ. 1-6.

DOS. (2022). *U.S. Department of State. 2022 Report on International Religious Freedom: Bulgaria*. Ανάκτηση από: <https://www.state.gov/reports/2022-report-on-international-religious-freedom/bulgaria/>

ECOSOC. (2005, April 4). *Commentary of the working group on minorities to the United Nations declaration on the rights of persons belonging to national or ethnic, religious and linguistic minorities*. Ανάκτηση από: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Events/Minority2012/G0513385_en.pdf

ECRI, E. C. (2022). *Report on Bulgaria (sixth monitoring cycle)*.

European Parliament. (2020). *The rule of law and fundamental rights in Bulgaria.*, (σ. 1).
Brussels.

McDougall, G. (2021, 02). *Audiovisual Library of International Law*. Ανάκτηση από:

<https://legal.un.org/avl/ha/cerd/cerd.html>

OSCE, O. f.-o. (2025, 06 05). *Minority issues*. Ανάκτηση από:

<https://hcnm.osce.org/node/660585>

Reuters. (2023, 1 3). *Bulgaria signs long-term gas deal with Turkey*. σ. 1.

Rositsa Dzhekova, M. M. (2015). *Radicalisation in Bulgaria: threats and trends*. Center for the study of democracy, σσ. 1-190.

The-Sofia-Globe. (2024, 1 25). *Bulgarian government approves draft memo with Türkiye on cross-border air space security operations*. σ. 1.

Άρθρα / Περιοδικά / Ιστοσελίδες

Agency, S. N. (2012, 9 28). *Bulgaria 1st in Europe by Mosques Per Capita*. Ανάκτηση από novinite.com:

<https://www.novinite.com/articles/143628/Bulgaria+1st+in+Europe+by+Mosques+Per+Capita>

Athanasopoulos, G. (2021, 12 08). *Minority rights as a state security issue – case study:*

Turkish minority in Bulgaria. Ανάκτηση από FOMOSO Forum für Mittelost- und

Südosteuropa: Turks In Bulgaria:

<https://www.fomoso.org/mosopedia/recherchen/minority-rights-as-a-state-security-issue-case-study-turkish-minority-in-bulgaria/>

Britannica. (2025, 12 29). *The Covenant in League of Nations*. Ανάκτηση από:

<https://www.britannica.com/topic/League-of-Nations/The-Covenant>

Britannica, T. E. (n.d.). *Minority*. Ανάκτηση από:

<https://www.britannica.com/topic/minority>

Countries and their Culture Forum. (n.d.). Ανάκτηση από:

<https://www.everyculture.com/Bo-Co/Bulgaria.html>

Dimitrov, V. (2020, 12 23). *In Search of a Homogeneous Nation: The Assimilation of Bulgaria's Turkish minority, 1984-1985*.

Egeresi, Z. (2021). *Bulgaria's Turkish minority and the Movement for Rights and Freedoms (MRF)*. Hungarian Institute of International Affairs. Ανάκτηση από:

<https://hiia.hu/en/movement-for-rights-and-freedom-bulgarias-turkish-minority-party/>

Institute, R. o. (2022, 12 21). *Ethno-cultural characteristics of the population as of september 7, 2021*. Ανάκτηση από: <https://www.nsi.bg/en/press-release/ethno-cultural-characteristics-of-the-population-as-of-september-7-2021-6833>

Nations, U. (n.d.). *About minorities and human rights - Special Rapporteur on human rights*. Ανάκτηση από: <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-minority-issues/about-minorities-and-human-rights#:~:text=>

Nations, U. (n.d.). *United Nations Forum on Minority Issues*. Ανάκτηση από:

<https://www.ohchr.org/en/hrc-subsiary-bodies/minority-issues-forum>

UNESCO. (2023). *The right to education of minorities: overview of States' measures reported in the 10th Consultation on the 1960 Convention and Recommendation against*

Discrimination in Education. Ανάκτηση από:

<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000385259>

Βικιπαίδεια, *Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης*, Ανάκτηση από:

<https://el.wikipedia.org/wiki/AKP>

Βικιπαίδεια, Αχμέτ Νταβούτογλου, Ανάκτηση από:

<https://el.wikipedia.org/wiki/ANT>

Νομικά κείμενα / Ευρωπαϊκό Δίκαιο / Οδηγίες

E.U. (1993). *Accession criteria Copenhagen criteria*. Ανάκτηση από: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/accession-criteria-copenhagen-criteria.html>

EUR-Lex. (n.d.). *Document e50004 - Phare Programme*. Ανάκτηση από: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL-EN-ES/TXT/?%20from=EN&uri=LEGISSUM%3Ae50004>

law, E.-L. A. (n.d.). *Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ)*.

Ανάκτηση από: <https://eur-lex.europa.eu/EL/legal-content/glossary/european-convention-on-human-rights-echr.html#:~:text>

Διεθνείς Οργανισμοί / Συμβάσεις / Έγγραφα CoE-UN

CoE. (2020, 02 21). *CoE National Minorities (FCNM)*. Ανάκτηση από:

<https://www.coe.int/en/web/minorities/rules-of-procedure>

CoE. (2024, 10 10). *Council of Europe National Minorities (FCNM)*. Ανάκτηση από:

<https://www.coe.int/en/web/minorities/news-2024/->

[/asset_publisher/WSzOdQnzJ7kM/content/bulgaria-publication-of-the-5th-advisory-committee-opinion](https://www.coe.int/en/web/minorities/news-2024/-/asset_publisher/WSzOdQnzJ7kM/content/bulgaria-publication-of-the-5th-advisory-committee-opinion)

CoE. (1995, 02). *Text of the Framework Convention for the Protection of National*

Minorities - Greek Translation. Ανάκτηση από: <https://rm.coe.int/16800c1303>

UN. (2005). *United Nations - Human Rights Office of the High Commissioner*. Ανάκτηση

από: [https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-minority-issues/about-minorities-and-human-rights#:~:text](https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-minority-issues/about-minorities-and-human-rights#:~:text=)